

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ
ΣΧΕΣΕΩΝ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Διακυβέρνηση και Δημόσιες Πολιτικές»

ΤΙΤΛΟΣ: Τα μνημόνια ως εργαλεία αντιμετώπισης
της κρίσης στην Ευρωζώνη: Επιπτώσεις και
Αποτελέσματα

ΦΡΑΓΚΟΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΙΩΑΝΝΑ

ΑΜ 3033201801039

University of Peloponnese

Fuculty of Social and Political Sciences

**Department of Political Studies and International
Relations**

Master Program in

“Governance and Public Policies”

Corinth, October 2019

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με την παρούσα δράττομαι της ευκαιρίας να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές του Μεταπτυχιακού Προγράμματος για όλα όσα αποκόμισα από αυτούς, που με το επιστημονικό τους επίπεδο και την άριστη οργάνωση έφτασα στο τέλος μιας ακόμα διαδρομής.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω να δώσω στον επιβλέποντα καθηγητή μου, κο Πεσμαζόγλου Βασίλειο για την καθοδήγησή του και τις πολύτιμες συμβουλές του.

Επίσης ευχαριστώ τον σύζυγό μου για την υπομονή και την βοήθεια που μου προσέφερε και ιδιαίτερα τα παιδιά μου Χριστίνα και Ανδρέα που παρόλο το νεαρό της ηλικίας τους επέδειξαν ωριμότητα και κατανόηση κατά την διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος.

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

- 1) Δηλώνω ρητά και ανεπιφύλακτα ότι η διπλωματική εργασία που σας καταθέτω αποτελεί προϊόν δικής μου πνευματικής προσπάθειας, δεν παραβιάζει τα δικαιώματα τρίτων μερών και ακολουθεί τα διεθνώς αναγνωρισμένα πρότυπα επιστημονικής συγγραφής τηρώντας πιστά την ακαδημαϊκή δεοντολογία.
- 2) Οι απόψεις που εκφράζοντα αποτελούν αποκλειστικά ευθύνη της συγγραφέως και ο επιβλέπων, οι εξεταστές, το Τμήμα και το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου δεν υιοθετούν κατ'ανάγκη τις εκφραζόμενες απόψεις ούτε φέρουν οποιαδήποτε ευθύνη για τυχόν λάθη και παραλείψεις.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	6
ABSTRACT.....	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΖΩΝΗ.....	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΜΝΗΜΟΝΙΑΚΕΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΖΩΝΗΣ	15
2.1 ΕΛΛΑΔΑ	17
2.1.1 Πρώτο Μνημόνιο.....	17
2.1.2 Δεύτερο Μνημόνιο	19
2.1.3 Τρίτο Μνημόνιο.....	20
2.2 ΙΡΛΑΝΔΙΑ.....	23
2.3 ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	25
2.4 ΙΣΠΑΝΙΑ	27
2.5 ΚΥΠΡΟΣ.....	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΕΞΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΜΝΗΜΟΝΙΟ	31
3.1 ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΩΝ ΜΝΗΜΟΝΙΑΚΩΝ ΧΩΡΩΝ.....	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ	38
4.1 Συνεργασία Ευρωζώνης και ΔΝΤ	40
4.2 Αποτυχία στην εφαρμογή μνημονίων στην Ελλάδα	41
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	45
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	48
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	50
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	50
ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ.....	52
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	54

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία πραγματεύεται τα μνημόνια και την αποτελεσματικότητά τους όσον αφορά την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης στην Ευρωζώνη.

Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008 δε θα μπορούσε να μην επηρεάσει και την Ευρώπη, και ιδιαίτερα την ατελή νομισματική ένωση της Ευρωζώνης. Σύντομα, ήρθαν στο προσκήνιο οι παθογένειες των εθνικών οικονομιών, ενώ το δημόσιο και ιδιωτικό χρέος τους εκτινάχτηκε στα ύψη. Οι δίνες χρέους παρέσυραν τις περισσότερες χώρες της Ευρωζώνης, οι οποίες εμφάνισαν τεράστια δημοσιονομικά ελλείμματα, ενώ κάποιες απειλήθηκαν ακόμη και με πτώχευση. Συγκεκριμένα, η Ελλάδα, η Ιρλανδία, η Πορτογαλία, η Κύπρος και η Ισπανία, κατέφυγαν σε πακέτα διάσωσης και υπέγραψαν μνημόνια, προκειμένου να διασφαλίσουν τη σταθερότητα της οικονομίας τους και την παραμονή τους στην Ευρωζώνη. Ωστόσο, τα προβλήματα που μάστιζαν την οικονομία τους δεν εξαλείφθηκαν, με αποτέλεσμα τα μνημόνια να προβληματίσουν την επιστημονική κοινότητα όσον αφορά την έννοια, τους στόχους, τις μεθόδους και την αποτελεσματικότητά τους, με κάποιους να τάσσονται υπέρ και άλλους κατά αυτών.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Οικονομική κρίση της Ευρωζώνης, Μνημόνιο, Ελλάδα, Ιρλανδία, Πορτογαλία, Ισπανία, Κύπρος.

ABSTRACT

The present dissertation deals with memoranda and their effectiveness in facing the economic crisis in the euro area. The worldwide economic crisis of 2008 couldn't have left Europe unharmed especially given the incomplete Monetary union of the eurozone. Soon, the imbalances of the national economies came to the front while public and private debt skyrocketed. Debt problems have haunted most of the euro zone countries, which had huge deficits while some found themselves at the verge of bankruptcy. In particular, Greece, Ireland, Portugal, Cyprus and Spain resorted to rescue packages and had to sign memoranda in order to ensure the stability of their economy and their stay in the euro area. However, the problems that have been plaguing their economy haven't been eliminated and as a result the scientific community has been puzzled over memoranda, as regards their conception, goals, methods and effectiveness.

Key words: Eurozone crisis, Memoranda, Greece, Ireland, Portugal, Spain, Cyprus.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται τα μνημόνια και την αποτελεσματικότητά τους όσον αφορά την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης στην Ευρωζώνη. Επιπλέον θα αναφερθούν οι χώρες που αναγκάστηκαν να ζητήσουν πακέτα διάσωσης και να υπογράψουν μνημόνια και θα γίνει μια σύγκριση των οικονομιών τους.

Αρχικά, στην πρώτη ενότητα γίνεται μια ιστορική αναδρομή της ευρωπαϊκής κρίσης, εξηγώντας τι προκάλεσε την οικονομική κρίση στην Ευρωζώνη. Στη συνέχεια, στην δεύτερη ενότητα, παρατίθενται οι χώρες που αναγκάστηκαν να ζητήσουν πακέτα διάσωσης και να υπογράψουν μνημόνια. Αναλύονται οι συνθήκες που τις οδήγησαν στην οικονομική τους κατάρρευση, καθώς και τα κυριότερα μέρη των επιμέρους μνημονίων –ημερομηνία, συμβαλλόμενα μέρη, διάρκεια, χορηγούμενο ποσό, στόχοι, μέτρα. Η τρίτη ενότητα, εξετάζει την έξοδο των χωρών από τα μνημόνια εξετάζοντας ομοιότητες και διαφορές και κάνοντας μια σύγκριση των οικονομιών τους. Ακολουθεί η τέταρτη ενότητα με μια κριτική αξιολόγηση των μεταρρυθμίσεων που αποσκοπεί να δώσει απαντήσεις στα ερωτήματα για την αποτελεσματικότητα των μνημονίων και τους λόγους καθυστέρησης εξόδου της Ελλάδας από αυτά. Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα αποτελέσματα μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα παραθέτοντας ορισμένους οικονομικούς δείκτες. Τέλος στα συμπεράσματα γίνεται μια ανακεφαλαίωση των όσων επισημαίνονται σε αυτή την εργασία και καταγράφονται κάποιες προτάσεις βελτίωσης για την Ελλάδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΖΩΝΗ

Την 1η Ιανουαρίου 1999 υιοθετήθηκε από 11 κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής ένωσης ένα κοινό νόμισμα, το ευρώ. Την 1η Ιανουαρίου 2001 η Ελλάδα εντάχθηκε ως δωδέκατο μέλος της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης στην ζώνη του ευρώ. Η αρχιτεκτονική της ΟΝΕ όπως καθορίστηκε από τη συνθήκη του Μάαστριχτ το 1992 περιελάμβανε α) την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) ως ανεξάρτητη Κεντρική Τράπεζα με στόχο την σταθερότητα των τιμών β) μια σειρά από κανόνες (δημόσιο έλλειμμα και ανώτατα όρια δημοσίου χρέους 3% και 60% του ΑΕΠ αντίστοιχα) αποσκοπώντας στην προώθηση δημοσιονομικής πειθαρχίας στα επιμέρους κράτη μέλη. Περιείχε δε και διατάξεις όπου δεν επιτρεπόταν η νομισματική χρηματοδότηση των δημοσίων ελλειμμάτων από την Κεντρική Τράπεζα. (Michele Chang et al, 2019)

Το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) το οποίο εγκρίθηκε το 1997 εισήγαγε ένα διορθωτικό σκέλος που καθόριζε την διαδικασία που ακολουθείτε από μια χώρα όταν αυτή παραβιάζει τα παραπάνω όρια ,γνωστή ως διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος. Επίσης εισήγαγε ένα προληπτικό σκέλος που απαιτεί από τις χώρες να διατηρήσουν μεσοπρόθεσμα δημοσιονομικές θέσεις σχεδόν ισοσκελισμένες ή πλεονασματικές. Από την άλλη η εποπτεία των τραπεζών και η ασφάλεια των καταθέσεων παρέμειναν εθνικές αρμοδιότητες. (IEO, 2016)

Μεταξύ των πολλών συνεπειών, η εισαγωγή του ευρώ προκάλεσε σύγκλιση των αποδόσεων των κρατικών ομολόγων σε χαμηλότερο επίπεδο καθώς οι κίνδυνοι της χώρας και συναλλαγματικών ισοτιμιών θεωρήθηκαν ότι έχουν ουσιαστικά εξαλειφθεί. Τα ασφάλιστρα κινδύνου υποχώρησαν καθώς οι αγορές πίστεψαν ότι η Συνθήκη του Μάαστριχτ υποσχόταν μη υποτίμηση και χαμηλό πληθωρισμό για πάντα και για όλους. (Gikas A. Hardouvelis & Ioannis Gkionis, 2016.) Όμως οι αρχιτέκτονες του ευρώ δεν προνόησαν για μια μελλοντική απώλεια στην πρόσβαση των αγορών. Οι 12 χώρες που υπέγραψαν την συνθήκη του Μάαστριχτ δεν αποτελούν μια βέλτιστη νομισματική περιοχή (Monggeli, 2008) διότι υπήρχαν από

την μια πλευρά ο πυρήνας (Βέλγιο, Δανία, Γαλλία, Γερμανία, Λουξεμβούργο, Κάτω χώρες) και η περιφέρεια (Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία, Ιρλανδία και Ηνωμένο Βασίλειο).

Η υιοθέτηση του ευρώ από ορισμένα κράτη μέλη της Ευρωζώνης ωστόσο, τα οποία αρχικά ήταν 11 και στη συνέχεια 19, θεωρήθηκε ότι επιβαρύνει περισσότερο το σχέδιο για το ευρώ (Bayoumi and Eichengreen, 1992) καθιστώντας με αυτό τον τρόπο πιο ετερογενείς τις οικονομίες του ευρώ. (Michele Chang et al, 2019)

Η σύγκλιση μείωσε σημαντικά το κόστος δανεισμού για τις χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας και ενθάρρυνε την αύξηση δανεισμού από τον πυρήνα της ζώνης του ευρώ. Έτσι για τις χώρες της περιφέρειας αυξήθηκε η κατανάλωση οι επενδύσεις (ιδίως στα ακίνητα) και παρουσίασαν οικονομική ανάπτυξη. Παρόλα αυτά ο εξωτερικός δανεισμός οδήγησε στην αύξηση ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, με την Ελλάδα από το 5,1 % του ΑΕΠ το 1999 στο σχεδόν 15% το 2008 την Πορτογαλία σχεδόν 10% ,στην πρώτη δεκαετία του ευρώ(ήταν υψηλό ακόμα και όταν υπήρχε συγκρατημένη ανάπτυξη) την Ιρλανδία με 5,7% του ΑΕΠ το 2008 (αν και μόνο το 2007 παρουσίασε έλλειμμα).(IEO,2016)

Μετά την κατάρρευση της Lehman Brothers το Σεπτέμβριο του 2008, η πίεση για το δημόσιο χρέος των χωρών της περιφέρειας της Ευρωζώνης εντατικοποιήθηκε, παραλύοντας την χρηματοπιστωτική αγορά των ΗΠΑ εντός ολίγων ωρών και εξαπλώνοντας την επιβράδυνση της ανάπτυξης και τον αυξημένο φόβο στον υπόλοιπο κόσμο μέσα σε λίγες μέρες. (CEPR, 2015) Αυτό συνέβη λόγω του μεγάλου δικτύου που είχε αλλά και την κατοχή τίτλων χρέους ,τίτλων δευτερογενούς αγοράς σε παγκόσμιο επίπεδο. Έτσι πολλοί τραπεζικοί τομείς παγκοσμίως επλήγησαν άλλοτε με μεγάλες και άλλοτε με λίγες απώλειες και σε κάθε περίπτωση με διαφορετική οξύτητα.

Η εμπλοκή των Ευρωπαϊκών κρατών στην τραπεζική κρίση δημιούργησε ανασφάλεια στις επενδύσεις με αποτέλεσμα να μην μπορούν τα κράτη να βρουν κεφάλαια για να καλύψουν τις δανειακές τους ανάγκες. Ορισμένοι ακαδημαϊκοί εμπειρογνώμονες υποστηρίζουν ότι η κρίση στη ζώνη του ευρώ επιδεινώθηκε όταν υπήρξαν ξαφνικές απώλειες κεφαλαίων, που προκλήθηκαν από την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση και σε ένα περιβάλλον που παρουσίαζε πλέον μειωμένο

ενδιαφέρον για επενδύσεις (Merler and Pisani-Ferry,2012). Ιδιαίτερα για την Ελλάδα τα Δημόσια οικονομικά ήταν αδύναμα αλλά το κλειδί ήταν στο ξένο δανεισμό (Badwin & Giavazzi, 2015). Δηλαδή ο καθαρός εξωτερικός δανεισμός ήταν αυτός που τροφοδοτούσε την Ελληνική οικονομία αλλά δεν επαρκούσε για την αποπληρωμή των χρεών της λόγω της αδύναμης οικονομίας της.

Αξιοσημείωτο, πάντως, είναι το γεγονός ότι ο τραπεζικός δανεισμός κατευθύνθηκε κυρίως προς τον τομέα της στέγασης, ιδιαίτερα στην Ισπανία και την Ιρλανδία, με αποτέλεσμα να εκτοξευθούν οι τιμές των ακινήτων. Τα προβλήματα των τραπεζών καθώς και δημοσιονομικά προβλήματα της Ιρλανδίας άρχισαν να γίνονται πιο εμφανή με την φούσκα της ιδιοκτησίας οπότε και ξεκίνησε η βαθιά ύφεση. (IEO 2016) Επιπροσθέτως, σημειώθηκε αύξηση του διασυνοριακού ιδιωτικού δανεισμού από τον «πυρήνα» (Γερμανία, Γαλλία, Αυστρία, Βέλγιο, και Ολλανδία) στην «περιφέρεια» (Πορτογαλία, Ιρλανδία, Ιταλία, Ελλάδα, Ισπανία) της Ευρωζώνης. Τα στοιχεία του Πίνακα 1 αποδεικνύουν την κλιμάκωση του διασυνοριακού ιδιωτικού δανεισμού τη δεκαετία 1999-2009, με τον «πυρήνα» να αγοράζει μεγάλες ποσότητες χρέους από τα κράτη που στη συνέχεια επλήγησαν σε μεγάλο βαθμό από την κρίση.

Πίνακας 1: Συνολικός δανεισμός από τις τράπεζες των χωρών του πυρήνα προς τις περιφερειακές (δισ ευρώ)

	1999	2009	% μεταβολή 1999-2009
Πορτογαλία	26	110	320
Ιρλανδία	60	348	481
Ιταλία	259	822	217
Ελλάδα	24	141	491
Ισπανία	94	613	554
ΣΥΝΟΛΟ	463	2033	340

(Πηγή: Centre for Economic Policy Research (CEPR), 2015)

Όπως παρατηρούμε, ο διασυνοριακός τραπεζικός δανεισμός των χωρών αυτών παρουσίασε αύξηση της τάξεως του 217% – 554% μέσα σε μόλις μια δεκαετία. Αυτή η διασύνδεση των τραπεζών πυρήνα-δανειστών και περιφέρειας-δανειζομένων αποτέλεσε μια επιπλέον αδυναμία που κατέστησε πολιτικά δύσκολη τη διαχείριση της κρίσης. Φυσικό επακόλουθο, λοιπόν, θα ήταν η αναδιάρθρωση του χρέους των

χωρών που επλήγησαν από την κρίση, όπως η Ελλάδα, να σημαίνει την μετακύληση του προβλήματος στις τράπεζες των χωρών του πυρήνα. Με άλλα λόγια, η προφανής λύση της απομείωσης του ελληνικού χρέους θα μπορούσε να αυξήσει τον κίνδυνο κλασικών κρίσεων τραπεζικής φερεγγυότητας σε Γαλλία και Γερμανία.

Η φύση του Ευρωσυστήματος από την άλλη, ήταν τέτοια που το μέγεθος της χρηματοδότησης καθορίστηκε κυρίως με βάση τον προϋπολογισμό και όχι από τις πραγματικές ανάγκες χρηματοδότησης. (Pisani-Ferry, Sapir & Wolff, 2013)

Τα κράτη της Ευρωζώνης που αντιμετώπισαν έντονα προβλήματα εξαιτίας των υψηλών ελλειμμάτων ήταν η Ελλάδα, η Ιρλανδία, η Πορτογαλία και η Ισπανία. Μάλιστα, η Ισπανία ήταν μακράν ο μεγαλύτερος καθαρός οφειλέτης, με εισροές κεφαλαίων της τάξεως των 150 δις \$ το χρόνο, πριν από την κρίση, ενώ τη δεκαετία που προηγήθηκε της κρίσης, η Ισπανία δανείστηκε περίπου ένα (1) τρις ευρώ – περίπου το 100% του ΑΕΠ της. Κανένα άλλο κράτος δεν προσέγγισε αυτά τα μεγέθη. Από την άλλη, χώρες όπως η Γερμανία, η Φινλανδία, η Ολλανδία και το Βέλγιο, που συνέβαλαν στη διάσωση των οικονομικά αδύναμων χωρών ήταν καθαροί δανειστές. Μέχρι το 2007, ο καθαρός δανεισμός της Γερμανίας προς τα άλλα έθνη άγγιζε το ποσό των 250 δις \$ περίπου ετησίως, ενώ ο επόμενος μεγαλύτερος καθαρός δανειστής, η Ολλανδία, δάνειζε 50 δις \$ ή λιγότερο.

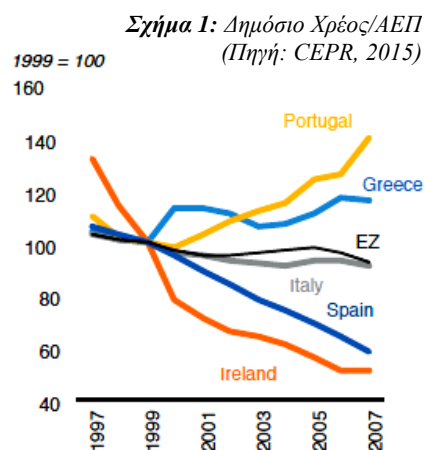
Άλλες παθογένειες που οδήγησαν στην ευρωπαϊκή κρίση ήταν η αναλογία αποταμιεύσεων – επενδύσεων των κρατών, οι ανισορροπίες στην ανταγωνιστικότητα, και η αύξηση του πληθωρισμού. Οι χώρες που επλήγησαν σημαντικά είχαν ως κοινό γνώρισμα τη χαμηλή αποταμίευση και τις πολύ υψηλότερες από το μέσο όρο της ευρωζώνης επενδύσεις. Μάλιστα, η οικονομία κατευθύνθηκε προς μη εμπορεύσιμους κλάδους, όπως η δημόσια κατανάλωση και η στέγαση, οδηγώντας σε αύξηση των μισθών και του κόστους, που, εν τέλει, προκάλεσαν απώλειες ανταγωνιστικότητας και επέτειναν τα ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών. Όμως, βασικό μοτίβο των χωρών που έλαβαν πακέτα διάσωσης ήταν, επίσης, ο υψηλότερος από το μέσο όρο της ευρωζώνης πληθωρισμός. Οι μεγάλες ροές κεφαλαίων στη στέγαση συνέβαλαν στη δημιουργία της φούσκας των τιμών των κατοικιών, οδηγώντας αναπόφευκτα στο ξέσπασμα της κρίσης.

Η κρίση της Ευρωζώνης δεν προήλθε κατά κύριο λόγο από την απότομη αύξηση του δημοσίου χρέους, αφού στην πλειοψηφία των κρατών-μελών της ο λόγος του δημοσίου χρέους προς ΑΕΠ μειώθηκε από 72% το 1999 σε 66% το 2007. (Richard Baldwin and Francesco Giavazzi, 2015) Βέβαια, αξίζει να σημειωθεί ότι η Γερμανία και η Γαλλία, επέτρεψαν την αύξηση του λόγου χρέους/ΑΕΠ πάνω από το 60% (όριο του Μάαστριχτ), ενώ ορισμένες από τις χώρες που εν τέλει δημιούργησαν το μεγαλύτερο πρόβλημα στην Ευρωζώνη (Ελλάδα, Ιρλανδία, Πορτογαλία, Ισπανία, και Κύπρος) δεν είχαν την ίδια εξέλιξη χρέους (Σχήμα 1). Στην Ιρλανδία και την Ισπανία, ειδικά, το δημόσιο χρέος δεν αποτελούσε πρόβλημα πριν την κρίση –το 2007, οι λόγοι δημοσίου χρέους προς ΑΕΠ ήταν 24% και 34% αντίστοιχα–, ενώ οι χώρες αυτές αποτελούσαν υπόδειγμα δημοσιονομικής πειθαρχίας. Αλλά και η Ιταλία μείωσε τον όγκο του δημοσίου χρέους της κατά 10% του ΑΕΠ, μαζί με τα κράτη που αποτελούσαν τον πυρήνα της Ευρωζώνης, το Βέλγιο, την Ολλανδία και τη Φινλανδία.

Κατά την διάρκεια της κρίσης το δημόσιο χρέος της Ελλάδας και της Πορτογαλίας διογκώθηκε, ενώ το ιδιωτικό χρέος εξελίχθηκε σε τεράστιο ζήτημα κατά τη διάρκεια της κρίσης σε κάποιες χώρες όπως για παράδειγμα στην Ιρλανδία. Το ενεργητικό των τραπεζών ως ποσοστό του ΑΕΠ της σχεδόν διπλασιάστηκε το διάστημα 2001-2007, ενώ τελικά έφτασε το απίστευτο μέγεθος του εφταπλάσιου του εθνικού εισοδήματος. Την ίδια πορεία, αλλά όχι σε τόσο ακραία επίπεδα, ακολούθησαν η Γαλλία και η Ισπανία, των οποίων οι τράπεζες πρόσθεσαν χρέος μεγαλύτερο από το 100% του ΑΕΠ τους, αλλά και η Ιταλία με χρέος περίπου 70% του εθνικού εισοδήματος.

Η κρίση στην Ευρωζώνη έφερε στην επιφάνεια οικονομικά προβλήματα και παθογένειες των χωρών τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε πήραν αποφάσεις για να προστατευτεί το ευρώ και να αποφευχθεί η ύφεση σε όλα τα κράτη αναλαμβάνοντας δράσεις ώστε να μην απειληθεί το Ευρωπαϊκό οικοδόμημα.

Η οικονομική κρίση του 2007-2009 ανέδειξε ότι το σύστημα ήταν εξαιρετικά εύθραυστο, αφήνοντάς το ευάλωτο ακόμη και σε μικρές διαταραχές. Και μέχρι τότε, δεδομένου ότι οι ευρωπαϊκές τράπεζες δραστηριοποιούνταν στις αγορές των ΗΠΑ, το πρόβλημα ήταν σε γενικές γραμμές διεθνούς εμβέλειας (τουλάχιστον στην Ευρώπη

και τη Βόρεια Αμερική). Όμως, αυτό που έκανε την κρίση τόσο βαθιά και μακρά - και τόσο επιζήμια για την παγκόσμια οικονομία - ήταν ότι οι ζημιές έπλητταν ένα χρηματοπιστωτικό σύστημα που δεν είχε κεφαλαιοποιηθεί επαρκώς από την αρχή. (Stephen Cecchetti, Kim Schoenholtz, 2017)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΜΝΗΜΟΝΙΑΚΕΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΖΩΝΗΣ

Η οικονομική κρίση κατέστησε δύσκολο ή ακόμη και αδύνατο για κάποιες χώρες της ευρωζώνης να εξυπηρετήσουν ή να αναχρηματοδοτήσουν το δημόσιο χρέος τους χωρίς τη βοήθεια τρίτων μερών, όπως η ΕΚΤ και το ΔΝΤ. Σε εξαιρετικά δυσμενή οικονομική κατάσταση βρέθηκαν ορισμένα κράτη-μέλη της, όπως η Ελλάδα, η Ιρλανδία, η Πορτογαλία, η Ισπανία και η Κύπρος οι οποίες αναγκάστηκαν να ζητήσουν πακέτα διάσωσης, υπογράφοντας μνημόνια με δεσμευτικούς όρους, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τα ελλείμματά τους και να αποφύγουν μια πιθανή χρεοκοπία. Ευρύτερα ο όρος μνημόνιο χρησιμοποιείται ως :

- ♦ Μια επίσημη συμφωνία μεταξύ δύο ή περισσότερων μερών, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί από επιχειρήσεις και οργανισμούς προκειμένου να επιτευχθεί μια επίσημη σύμπραξη/συνεργασία. Το ΜΣ δεν είναι νομικά δεσμευτικό, αλλά φέρει ένα βαθμό σοβαρότητας και αμοιβαίου σεβασμού, που το καθιστά ισχυρότερο από μια συμφωνία κυρίων. Συχνά, το ΜΣ αποτελεί ένα πρώτο βήμα για μια νομική σύμβαση. Στο δίκαιο των ΗΠΑ, το ΜΣ είναι συνώνυμο με την επιστολή προθέσεων (LOI), μια μη δεσμευτική γραπτή συμφωνία που προαναγγέλλει μια δεσμευτική σύμβαση που πρόκειται να ακολουθήσει. Τα ΜΣ είναι δημοφιλή στις σχέσεις δύο ή περισσότερων κρατών, διότι, σε αντίθεση με τις συμβάσεις, απαιτούν λίγο χρόνο για την επικύρωσή τους και μπορούν να παραμείνουν εμπιστευτικά. Μνημόνια μπορούν, επίσης, να χρησιμοποιηθούν για την τροποποίηση των υφιστάμενων νομικών συνθηκών. (Rouse, 2011)

- ♦ Το ΜΣ είναι ένα πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής ενός κράτους-μέλους της ΕΕ, με στόχο την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης. Αποτελεί μια συμφωνία μεταξύ της κυβέρνησης του κράτους που βρίσκεται σε δυσμενή οικονομική κατάσταση από τη μία, και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ), του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (ΕΜΣ), και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) από την άλλη. Το μνημόνιο περιγράφει τα μέτρα και τις μεταρρυθμίσεις που δεσμεύονται να εφαρμόσουν οι κρατικές αρχές στον οικονομικό και κοινωνικό τομέα, προκειμένου να βγει η χώρα τους από την κρίση και να βελτιώσει τις δομές της, στοχεύοντας στην οικονομική ανάπτυξη.

Μάλιστα, συνήθως επικυρώνεται από το εθνικό Κοινοβούλιο και συνοδεύεται από δανειακές συμβάσεις, που παρέχουν τα απαραίτητα κονδύλια για τη λειτουργία της οικονομίας όσο καιρό τα έξοδα του δημοσίου θα υπερβαίνουν τα έσοδά του και το κράτος δεν θα μπορεί να απευθυνθεί στις χρηματοοικονομικές αγορές, λόγω της προβληματικής δημοσιονομικής κατάστασης. Αποτελούν, συνεπώς, μια πράξη αλληλεγγύης των ευρωπαϊών εταίρων, χωρίς την οποία τα κράτη-μέλη που πλήττονται θα είχαν ήδη πτωχέυσει, ενώ τα μέτρα λιτότητας θα ήταν πιο οδυνηρά για τους πολίτες. (Αντιπροσωπεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην Ελλάδα,2013) (European Commission,2015)

Στην παρούσα εργασία το ΜΣ θα εξετασθεί ως συμφωνία ανάμεσα σε κυβερνήσεις και ευρωπαϊκούς μηχανισμούς, αποτελώντας πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής και εργαλείο για την αντιμετώπιση της κρίσης στην Ελλάδα και σε άλλα κράτη-μέλη της ευρωζώνης.

Με βάσει τα παραπάνω το μνημόνιο είναι ένα πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής που καθορίζει τα μέτρα που θα πρέπει να τηρήσει η χώρα για να μπορέσει να ανακάμψει. Αυτά συνοδεύονται επίσης από συμβάσεις δανεισμού που είναι απαραίτητες για την λειτουργία της οικονομίας αφού από μόνες τους οι χώρες δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν τις χρηματοπιστωτικές αγορές και τα έξοδα θα υπερβούν κατά πολύ τα έσοδα.

Το Μνημόνιο Συνεννόησης, προκειμένου να αποφύγει τη νομοθετική επικύρωση που απαιτείται για τις συμβάσεις που υπόκεινται στο διεθνές δίκαιο, αποκτά τη μορφή διακυβερνητικής συμφωνίας και περιέχει τρία επιμέρους έγγραφα: α) Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής, β) Μνημόνιο Συνεννόησης Οικονομικής Πολιτικής, και γ) Τεχνικό Μνημόνιο Συνεννόησης. Το Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής περιγράφει τις πρόσφατες εξελίξεις στη χώρα-δανειζόμενο, τους βασικούς στόχους και προοπτικές του μνημονίου, καθώς και τις οικονομικές πολιτικές που απαιτούνται για την υλοποίηση των στόχων του προγράμματος. Ακόμη, ορίζει τον τρόπο χρηματοδότησης και παρακολούθησης του προγράμματος. Το Μνημόνιο Συνεννόησης στις συγκεκριμένες προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής ορίζει λεπτομερέστερα τις προϋποθέσεις (ενέργειες/μέτρα και προθεσμίες) που απαιτούνται σε τριμηνιαία βάση, δηλαδή τα θεσμικά όργανα ελέγχουν κατά πόσο υλοποιούνται τα μέτρα κάθε τρεις μήνες

προκειμένου να γίνονται οι επιμέρους εκταμιεύσεις της οικονομικής βοήθειας. (Παπαστάθης,2012) Τέλος, το Τεχνικό Μνημόνιο Συνεννόησης (ΤΜΣ) προσδιορίζει το πλαίσιο συνεννόησης όσον αφορά τους ορισμούς των δεικτών που υπόκεινται σε ποσοτικούς στόχους, και περιγράφει τις μεθόδους που πρόκειται να χρησιμοποιηθούν για την αξιολόγηση της απόδοσης του προγράμματος.

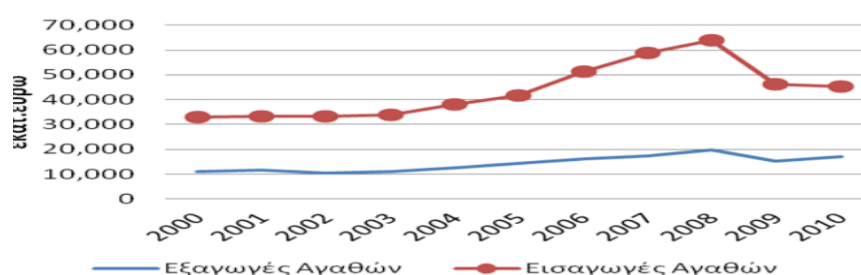
Στη συνέχεια, παραθέτουμε τις χώρες της Ευρωζώνης που υπέγραψαν Μνημόνια Συνεννόησης, τις αιτίες που οδήγησαν σε αυτά, την ημερομηνία σύναψης και τη διάρκειά τους, τα συμβαλλόμενα μέρη, το ποσό της δανειακής σύμβασης και τη νομική δεσμευτικότητά της, τους στόχους της και τα κυριότερα μέτρα που απαιτούνται για την υλοποίησή τους. Επιπλέον, εξετάζεται συνοπτικά η πορεία των χωρών πριν και μετά τα μνημόνια, και ο βαθμός επίτευξης των προβλεπόμενων στόχων.

2.1 ΕΛΛΑΔΑ

2.1.1 Πρώτο Μνημόνιο

Η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας, πριν αυτή αιτηθεί το πρώτο πακέτο διάσωσης, ήταν ιδιαίτερα δυσχερής.

Διάγραμμα 1: Εισαγωγές-Εξαγωγές περιόδου 2000-2010

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδας

Πίνακας 2: Έλλειμμα προϋπολογισμού 2001-2010(% ΑΕΠ)

Χρόνος	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Έλλειμμα προϋπολογισμού (% ΑΕΠ)	4,8	5,7	7,6	5,5	5,7	6,5	9,8	15,6

Πηγή: ιδιωτική επεξεργασία- Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία

Η συνειδητοποίηση ότι το αποτέλεσμα για το δημοσιονομικό έλλειμμα και το δημόσιο χρέος για το 2008 και το 2009 ήταν σημαντικά χειρότερο από αυτό που είχε ανακοινώσει η προηγούμενη κυβέρνηση οδήγησε σε απώλεια εμπιστοσύνης, αύξηση του κόστους χρηματοδότησης και μείωση της ανάπτυξης και της απασχόλησης. Έτσι η κρίση χρέους του 2010 τερμάτισε την ψευδαίσθηση της οικονομικής ανάπτυξης που χρηματοδοτείται από το δανεισμό. (Παγουλάτος,2018)

Η επιδεινούμενη δημοσιονομική κατάσταση συνοδεύτηκε από υποβαθμίσεις των κρατικών ομολόγων από τους οίκους αξιολόγησης και οι επενδυτές άρχισαν να υπαναχωρούν από τα ελληνικά ομόλογα, πιέζοντας έτσι τις αποδόσεις τους. Επιπλέον, τα βαθιά μακροοικονομικά και διαρθρωτικά προβλήματα, σε συνδυασμό με την αναπόφευκτα έντονη δημοσιονομική προσαρμογή, επηρέασαν αρνητικά το τραπεζικό σύστημα, με τα επισφαλή δάνεια και το κόστος δανεισμού στη διατραπεζική αγορά να αυξάνονται, πιέζοντας την κερδοφορία των τραπεζών.

Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η αδυναμία εξόφλησης/αναχρηματοδότησης του χρέους, και συνεπώς, ο άμεσος κίνδυνος στάσης πληρωμών του Ελληνικού Δημοσίου. Οι προσπάθειες της κυβέρνησης να ανακτήσει την αξιοπιστία της χώρας στις διεθνείς αγορές και να πετύχει μείωση των επιτοκίων, δεν κατάφεραν να ανατρέψουν το αρνητικό κλίμα. Κατόπιν αυτών, η Ελλάδα προχώρησε στην υπογραφή μνημονίου συνεργασίας με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Έτσι, υπογράφηκε το πρώτο μνημόνιο, τον Μάιο του 2010, το οποίο αποτελούσε μία σύμβαση δανειακής διευκόλυνσης ύψους €80 δις, μεταξύ της Ελλάδας και των πιστωτών και άλλων €30 δις από το ΔΝΤ. Η σύμβαση αυτή είχε τριετή διάρκεια και ήταν σύμφωνη με το αγγλικό δίκαιο, ενώ οποιαδήποτε διένεξη προέκυπτε σχετικά με τη νομιμότητα, την ισχύ, την ερμηνεία ή την εκτέλεσή της θα υπόκειται στην αποκλειστική δικαιοδοσία του Δικαστηρίου της ΕΕ, οι αποφάσεις του οποίου θα ήταν πλήρως δεσμευτικές και εκτελεστές από τα συμβαλλόμενα μέρη. (ΙΕΟ,2016)

Κύριοι στόχοι του προγράμματος ήταν η διόρθωση των δημοσιονομικών και εξωτερικών ανισορροπιών και η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης, ώστε το κόστος χρηματοδότησης να πάψει να αυξάνεται. (www.eca.europa.eu) Ακόμη, ως προοπτικές ορίζονταν η σταδιακή ανάκαμψη του ρυθμού ανάπτυξης του πραγματικού ΑΕΠ, η μείωση του πληθωρισμού κάτω από το μέσο όρο της Ευρωζώνης, και η σταδιακή

μείωση του εξωτερικού ελλείμματος μεσοπρόθεσμα. Για την υλοποίηση των στόχων του προγράμματος απαιτούνταν η χρήση όλων των διαθέσιμων δημοσιονομικών, χρηματοπιστωτικών και διαρθρωτικών πολιτικών, με δίκαιη κατανομή του κόστους προσαρμογής. Η δημοσιονομική προσαρμογή έπρεπε να γίνει η ακρογωνιαία λίθος του προγράμματος, ενώ η εισοδηματική πολιτική και η πολιτική κοινωνικής προστασίας όφειλαν να στηρίζουν την προσπάθεια για δημοσιονομική προσαρμογή και επανάκτηση της ανταγωνιστικότητας. Ακόμη, οι πολιτικές στον χρηματοπιστωτικό τομέα έπρεπε να διατηρήσουν τη σταθερότητα, ενώ οι διαρθρωτικές αλλαγές που θα προήγαγαν την ικανότητα της οικονομίας να παράγει, να αποταμιεύει και να εξάγει ήταν κρίσιμες για τη μεσοπρόθεσμη ανάκαμψη.(Παγουλάτος 2018)

2.1.2 Δεύτερο Μνημόνιο

Η αντιμετώπιση των παραπάνω προβλημάτων δεν ήταν εύκολη. Η καθυστέρηση στην υιοθέτηση διαρθρωτικών μέτρων, η προσπάθεια να καταστρατηγηθεί η συμφωνία του μνημονίου, οι δυσκολίες στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων και το πολιτικό κόστος καθώς και η οικονομική κατάσταση της χώρας δεν παρουσίασε την αναμενόμενη βελτίωση, αλλά αντίθετα, οι οίκοι αξιολόγησης (Fitch, Moody's, Standard & Poor's, Dagong) υποβάθμιζαν συνεχώς την Ελλάδα, που από το A3 της Απριλίου του 2010 έφτασε στο CCC της 27 Ιουλίου του 2011. Η πολιτική αστάθεια της χώρας, σε συνδυασμό με τη σκληρή λιτότητα που επέβαλαν τα μέτρα του πρώτου μνημονίου, εκτινάσσοντας την ανεργία και τον πληθωρισμό, προκάλεσαν ογκώδεις διαδηλώσεις αγανακτισμένων πολιτών. Επιπλέον, 8 Αυγούστου 2011, ο Γενικός Δείκτης του Χρηματιστηρίου Αθηνών έπεσε κάτω από της 1000 μονάδες, για πρώτη φορά από της 7 Ιανουαρίου του 1997. Το κούρεμα του ελληνικού χρέους κατά 50% που αποφασίστηκε από τη σύνοδο κορυφής της ΕΕ της 27 Οκτωβρίου του 2011 -εφαρμόστηκε αργότερα -δεν πέτυχε τη βιωσιμότητα του χρέους, ενώ και τα πρόσθετα μέτρα που επιβλήθηκαν από το «Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-2015», που ψηφίστηκε από τη Βουλή της 29 Ιουνίου 2011, επιδείνωσαν την οικονομία και τις αποδοκimasίες.

Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η συμφωνία της Ελλάδας για ένα δεύτερο μνημόνιο τον Φεβρουάριο του 2012, το οποίο θα διαρκούσε ως το 2016 και περιλάμβανε την έγκριση α) των «Σχεδίων Συμβάσεων Χρηματοδοτικής

Διευκόλυνσης», ύψους περίπου €100 δις, μεταξύ του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (Ε.Τ.Χ.Σ.), της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Τράπεζας της Ελλάδος, β) του «Σχεδίου του Μνημονίου Συνεννόησης» μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, και της Τράπεζας της Ελλάδος, και γ) επείγουσες διατάξεις για τη μείωση του δημοσίου χρέους και τη διάσωση της εθνικής οικονομίας. Και αυτή η σύμβαση διέπεται και ερμηνεύεται σύμφωνα με το αγγλικό δίκαιο, ενώ κάθε διαφορά που ενδέχεται να προκύψει σε σχέση με τη νομιμότητα, εγκυρότητα, ερμηνεία ή εκτέλεσή της, υπάγεται στην αποκλειστική αρμοδιότητα των δικαστηρίων του Μεγάλου Δουκάτου του Λουξεμβούργου.

Βασικός στόχος του δεύτερου μνημονίου ήταν να αντιμετωπίσει τρεις βασικές προκλήσεις: α) τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, β) την αποκατάσταση της δημοσιονομικής βιωσιμότητας, και γ) την αντιμετώπιση των προβλημάτων ρευστότητας και φερεγγυότητας του χρηματοπιστωτικού τομέα. (www.eca.europa.eu) Για να αντιμετωπιστούν αυτές οι προκλήσεις, η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να βασιστεί στις πολιτικές του προηγούμενου προγράμματος προσαρμογής, τροποποιώντας, το μείγμα πολιτικής, ώστε να γίνει πιο ρεαλιστικό όσον αφορά το εύρος των μέτρων και το χρόνο υλοποίησής της.

2.1.3 Τρίτο Μνημόνιο

Η Ελλάδα, ωστόσο, επικεντρώθηκε στην εφαρμογή μέτρων λιτότητας και στην αύξηση της φορολογίας, χωρίς αυτά να συνοδεύονται από της απαραίτητες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, τα μέτρα του Δεύτερου Μνημονίου, αν και ιδιαίτερα σκληρά, αναλυτικά και δεσμευτικά, να μην αποφέρουν τα αναμενόμενα θετικά αποτελέσματα. Η εφαρμογή λανθασμένων πολιτικών συνεχίζεται, και παρά την συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα στην απομείωση του χρέους, το 2012, το κλίμα παραμένει αρνητικό. Ο γενικός δείκτης του χρηματιστηρίου Αθηνών κλείνει κάτω από της 500 μονάδες στις 5 Ιουνίου 2012, ενώ στις 5 Νοεμβρίου 2012 κατατίθεται στη Βουλή το «Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016» σε ένα άρθρο με τη διαδικασία του κατεπείγοντος.

Το Μεσοπρόθεσμο υπερψηφίστηκε 7 Νοεμβρίου 2012 και περιλάμβανε μία σειρά επιπρόσθετων μέτρων λιτότητας, την αύξηση των ορίων ηλικίας

συνταξιοδότησης, της μειώσεως σε συντάξεις και εφάπαξ, την κατάργηση δώρων Χριστουγέννων-Πάσχα-επιδόματος αδείας για δημόσιους υπαλλήλους και συνταξιούχους, την κατάργηση οικογενειακών επιδομάτων, την ένταξη στο ενιαίο μισθολόγιο των εργαζομένων της ΔΕΚΟ, και σημαντικές αυξήσεις φόρων. Παρόλο που στο τέλος του 2014 έχει επιτευχθεί δημοσιονομική και εξωτερική ισορροπία με τις τράπεζες να έχουν μειώσει την εξάρτησή τους από την χρηματοδότηση του Ευρωσυστήματος (Παγουλάτος,2018) οι εξελίξεις δεν είναι αυτές που αναμένονταν. Η πολιτική αστάθεια συνεχίζει να πλήττει τη χώρα, ενώ το δημοψήφισμα για τη νέα δανειακή σύμβαση το οποίο πραγματοποιήθηκε της 26 Ιουνίου 2015, οδήγησε σε πανικό, με συνέπεια το άδειασμα των ATM (bank run), την επιβολή των capital controls και το κλείσιμο των τραπεζών στις 29 Ιουνίου 2015. Την 1^η Ιουλίου 2015, η Ελλάδα βρέθηκε εκτός προγράμματος στήριξης, μετά τη μη ανανέωση του τελευταίου από της Βρυξέλες, ενώ οι συζητήσεις για ένα τρίτο μνημόνιο συνεχίστηκαν, καταλήγοντας σε συμφωνία της 13 Ιουλίου.

Τελικά, το Τρίτο Μνημόνιο ψηφίστηκε της 14 Αυγούστου 2015 και αποτέλεσε μια σύμβαση χρηματοδοτικής διευκόλυνσης, τριετούς διάρκειας και ύψους μέχρι €86 δις, μεταξύ του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (ΕΜΣ), της Ελληνικής Δημοκρατίας, της Τράπεζας της Ελλάδος, και του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (ΕΤΧΣ). Η συγκεκριμένη σύμβαση υπάγεται στο ευρωπαϊκό δίκαιο, και όχι στο αγγλικό πλέον, αφού ο ΕΜΣ είναι ευρωπαϊκός θεσμός. Αυτό σημαίνει ότι σε περίπτωση που προκύψουν νομικές διαφορές τα αντισυμβαλλόμενα μέρη θα τις επιλύσουν στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο. Η εφαρμογή του προγράμματος μεταρρυθμίσεων θα αποτελέσει τη βάση για βιώσιμη ανάκαμψη, ενώ οι πολιτικές είναι δομημένες γύρω από τέσσερις πυλώνες: α) την αποκατάσταση της δημοσιονομικής βιωσιμότητας, β) τη διασφάλιση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας, γ) την ανάπτυξη, την ανταγωνιστικότητα και τις επενδύσεις, και δ) ένα σύγχρονο κράτος και μια σύγχρονη δημόσια διοίκηση.(Παγουλάτος, 2018).

Έτσι συνολικά κατά την περίοδο 2009-2016 η Ελλάδα έχει λάβει συνολικά 310,9 δις ευρώ με την υποχρέωση να εφαρμόζει σκληρή δημοσιονομική προσαρμογή. Κατά την διάρκεια των ετών αυτών πολλές οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις έχουν γίνει με κυριότερη αλλαγή στον τρόπο ζωής και την ψυχολογία των Ελλήνων

πολιτών. Η Ελληνική κυβέρνηση είχε να αντιμετωπίσει κάτι πρωτοφανές και ασαφές, με πολιτικές ανακατατάξεις με αποτέλεσμα πολλά μέτρα να μην υλοποιούνται.

2.2 ΙΡΛΑΝΔΙΑ

Η Ιρλανδία παρουσίασε μια εντυπωσιακή αναπτυξιακή πορεία από το 1987 έως το 2000, κερδίζοντας επάξια τον τίτλο της «κέλτικης τίγρης». Η οικονομική ευημερία της χώρας και το ήδη απελευθερωμένο τραπεζικό της σύστημα διευκόλυναν τη δημιουργία μιας τεράστιας φούσκας γύρω από τη στέγη, με τα στεγαστικά δάνεια να φτάνουν περίπου στο 200% του ιρλανδικού ΑΕΠ. (IEO, 2016) Η κυβερνητική δημοσιονομική πολιτική, τα δημοσιονομικά μέτρα που αποσκοπούσαν στην τόνωση του τομέα των κατασκευών και η χαλαρή προσέγγιση της αυξανόμενης εξάρτησης από φορολογικά έσοδα που σχετίζονται με την ιδιοκτησία και άλλες επισφαλείς πηγές ήταν σημαντικοί παράγοντες που συνέβαλαν στη μη βιώσιμη διάρθρωση των δαπανών της Ιρλανδικής οικονομίας. (Honohan Parker, 2010) Μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας κρίσης οι Ιρλανδικές τράπεζες αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα ρευστότητας που ώθησαν τις ιρλανδικές αρχές να καλύψουν με κρατική εγγύηση όλες τις υποχρεώσεις τους. (IEO, 2016) Το Μάρτιο του 2008 η Bear Sterns διασώθηκε με δημόσιους πόρους, δείχνοντας στην αγορά ότι οι κυβερνήσεις θα παρέχουν οικονομική βοήθεια στις προβληματικές τράπεζες. (Mody & Sandri, 2012)

Ενόψει δηλαδή χρεοκοπίας, οι τράπεζες κρατικοποιήθηκαν, με αποτέλεσμα να το έλλειμμα Ιρλανδίας να εκτοξευθεί το 2010 σε 25% και 96.2% το δημόσιο χρέος.. (Declan Dineen, Julie Kennedy and Donal Palcic, 2012)

Η κρίση στη στεγαστική αγορά και η κατάρρευση του χρηματοπιστωτικού συστήματος συνοδεύτηκαν από κρίση στην αγορά εργασίας και στα δημόσια οικονομικά. Η ανεργία από 4,7% το 2007 σχεδόν τριπλασιάστηκε φτάνοντας το 13,9% το 2010, δημιουργώντας ένα ακόμη πολύ σοβαρό πρόβλημα, τη φυγή των νέων στο εξωτερικό προς αναζήτηση εργασίας. Η εφαρμογή σκληρών δημοσιονομικών μέτρων το 2009, για να καλυφθούν τα μεγάλα ανοίγματα των τραπεζών, επιδείνωσε την κατάσταση. Ακόμη, σημειώθηκε πτώση του ΑΕΠ της τάξεως του 17% σε διάστημα δύο ετών, που αφορούσε κυρίως τον υπερβάλλοντα κατασκευαστικό τομέα, ο οποίος στις αρχές της χιλιετίας έφτασε στο 26% του ΑΕΠ. Μετά την απότομη πτώση της παραγωγής, η ιρλανδική οικονομία αντιμετώπιζε σοβαρές εσωτερικές ανισορροπίες, ενώ οι χαμηλοί ρυθμοί πληθωρισμού διατηρούσαν

το πραγματικό χρέος σε υψηλά επίπεδα και περιόριζαν την εγχώρια ζήτηση. Η συνεχιζόμενη έλλειψη πρόσβασης στις αγορές και τα προβλήματα αφερεγγυότητας των τραπεζών καθώς και η κατάρρευση στον τομέα ακινήτων, δημιούργησαν σημαντικές πιέσεις χρηματοδότησης. Υπό αυτές τις συνθήκες η Ιρλανδία στράφηκε τον Νοέμβριο 2010 στους ευρωπαίους εταίρους και το ΔΝΤ (IOE, 2016) , καθιστώντας επιτακτική την ανάγκη ένταξής της σε ένα πρόγραμμα στήριξης.(Lyons,2015) (European Commission, 2011)

Η Ιρλανδία υπέγραψε ένα Μνημόνιο Συνεννόησης τον Δεκέμβριο του 2010, το οποίο είχε τριετή διάρκεια και αποτελούσε μια σύμβαση δανειακής διευκόλυνσης μεταξύ της Ιρλανδίας ως δανειολήπτη και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (EMXΣ), της ΕΚΤ και του ΔΝΤ ως δανειστές. Το ύψος της χρηματοδότησης του προγράμματος που δόθηκε από τη Ε.Ε και το ΔΝΤ ,ανήλθε στο ποσό των €85 δις. Κύριοι στόχοι/πυλώνες του προγράμματος ήταν α) μια φιλόδοξη δημοσιονομική προσαρμογή για τη διόρθωση του υπερβολικού ελλείμματος και την αποκατάσταση της δημοσιονομικής βιωσιμότητας, β) η άμεση ενίσχυση και αναδιοργάνωση του τραπεζικού τομέα, και γ) η προώθηση μεταρρυθμίσεων για την ανάπτυξη –ιδίως στην αγορά εργασίας– και η επιστροφή της χώρας σε μια ισχυρή και βιώσιμη ανάπτυξη.

2.3 ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ

Η φούσκα των στεγαστικών δανείων στις ΗΠΑ και η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2007-8 δεν θα μπορούσε να αφήσει ανέπαφη την Πορτογαλία, η οποία αντιμετώπιζε ήδη σοβαρές προκλήσεις. Η ύφεση της Πορτογαλίας δεν άρχισε ξαφνικά το 2010, αλλά προϋπήρχε μια κάμψη 10 χρόνια πριν. (REIS, 2015) Την περίοδο 2000-2009, το πραγματικό κατά κεφαλήν ΑΕγχΠ είχε αυξηθεί μόνο κατά 2,9% και το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε από 4,9% σε 11,3%. Οι επισφαλείς πιστώσεις, η δημιουργία δημοσίου χρέους, η κακοδιαχείριση των ευρωπαϊκών διαρθρωτικών ταμείων και των ταμείων συνοχής, το υψηλό κόστος για επιδόματα και μισθούς, και η πολιτική προσλήψεων στο δημόσιο, οδήγησαν στην υποβάθμιση των κρατικών ομολόγων της Πορτογαλίας από τον οίκο αξιολόγησης Moody's το καλοκαίρι του 2010. Αλλά και οι τράπεζες που χρηματοδότησαν τη συσσώρευση χρέους εμφάνισαν την υψηλότερη αναλογία δανείων προς καταθέσεις στην Ευρώπη, με χαρακτηριστικό παράδειγμα δύο μεγάλες πορτογαλικές τράπεζες (Banco Português de Negócios (BNP) και Banco Privado Português (BPP)) όπου συσσωρεύτηκαν ζημιές που οφείλονταν στις κακές επενδύσεις, την υπεξαίρεση και τη λογιστική απάτη. Η κρίση έπληξε τους δείκτες ανταγωνιστικότητας και μείωσε της ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, αυξάνοντας το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών στο 10% του ΑΕΠ το 2011. Παράλληλα, η παγκόσμια κρίση αποκάλυψε την αδύναμη δημοσιονομική και οικονομική θέση της Πορτογαλίας, με το δημόσιο χρέος της να φτάνει στο 90% του ΑΕΠ και το ιδιωτικό χρέος περίπου στο 260% του ΑΕΠ στο τέλος του 2010. (Reis R., 2013)

Την επικείμενη πτώχευση της χώρας ανακοίνωσε ο πορτογάλος πρωθυπουργός José Socrates τον Απρίλιο του 2011, προτείνοντας την υποβολή αιτήματος για οικονομική βοήθεια από το ΔΝΤ και τον ΕΜΧΣ. Τον Μάιο του 2011, οι ηγέτες της Ευρωζώνης ενέκριναν επίσημα ένα πακέτο διάσωσης ύψους €78 δις για την Πορτογαλία, που έγινε η τρίτη χώρα, μετά την Ιρλανδία και την Ελλάδα, που έλαβε κονδύλια έκτακτης ανάγκης. Το Μνημόνιο αποτελούσε μια σύμβαση δανειακής διευκόλυνσης τριετούς διάρκειας, μεταξύ της πορτογαλικής κυβέρνησης, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της ΕΚΤ και του ΔΝΤ. Το πρόγραμμα προέβλεπε τη σταδιακή ανάκαμψη της οικονομίας, ανάκτηση της εμπιστοσύνης των αγορών, ενώ η

επίτευξη των στόχων απαιτούσε: α) τολμηρές και εμπροσθοβαρείς διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας, β) ένα φιλόδοξο αλλά αξιόπιστο ρυθμό δημοσιονομικής προσαρμογής, και γ) μέτρα διασφάλισης της σταθερού και δυναμικού χρηματοπιστωτικού συστήματος.

2.4 ΙΣΠΑΝΙΑ

Η Ισπανία έλαβε οικονομική βοήθεια για την ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών της με όρους που αφορούσαν μεταρρυθμίσεις στον χρηματοπιστωτικό της τομέα αλλά σε σχέση με τις άλλες χώρες δεν εισήλθε σε ένα πλήρες πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής με την Ευρωπαϊκή Ένωση και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.(REIS,2016)

Ωστόσο, η ισπανική οικονομική επιτυχία υπονομεύθηκε από κάποιες εντυπωσιακές ελλείψεις που εμφανίστηκαν το 2008 όταν την έπληξε την παγκόσμια οικονομική κρίση.. Τα θεμέλια της οικονομικής ανάπτυξης ήταν εύθραυστα επειδή η χώρα είχε χαμηλή αύξηση της παραγωγικότητας (η συνολική παραγωγικότητα των συντελεστών συνεισέφερε μόνο 0,5 ποσοστιαίες μονάδες στην αύξηση του ΑΕΠ-μεταξύ 1998 και 2006) και την επιδείνωση της εξωτερικής ανταγωνιστικότητας. Επιπλέον, η ανάπτυξη βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό σε οικονομικούς τομείς όπως οι υπηρεσίες και οι κατασκευές, οι οποίες δεν ήταν εκτεθειμένες στον διεθνή ανταγωνισμό. Για παράδειγμα, το 2006 οι περισσότερες νέες θέσεις εργασίας δημιουργήθηκαν σε τομείς χαμηλής παραγωγικότητας, όπως οι κατασκευές (33%), οι υπηρεσίες που σχετίζονται με τη στέγαση, όπως οι πωλήσεις και τα ενοίκια (15%), και ο τουρισμός και οι εγχώριες υπηρεσίες (30%). Αυτοί οι τομείς αντιπροσώπευαν το 75% όλων των νέων θέσεων εργασίας που δημιουργήθηκαν στην Ισπανία το 2006 (οι εργασίες παραγωγής, αντίθετα, αντιπροσώπευαν μόνο το 5%). (Michele Chang et al,2019)

Ο πληθωρισμός ήταν ένα χρόνιο πρόβλημα, το οποίο σταδιακά μείωσε την ανταγωνιστικότητα των ισπανικών εξαγωγών ως προς την τιμή. Η ένταξη στο ευρώ δημιούργησε μια επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης που έκανε τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις λιγότερο αναγκαίες, ακριβώς όταν η απώλεια της νομισματικής κυριαρχίας θα απαιτούσε την αύξηση της ελαστικότητας των αγορών εργασίας και προϊόντων για την απορρόφηση των κραδασμών.

Τελικά, η μακρά περίοδος επέκτασης είχε κάποιες απρόβλεπτες συνέπειες, οι οποίες συντέλεσαν στη συσσώρευση υπερβολικών μακροοικονομικών και χρηματοοικονομικών ανισορροπιών, συμπεριλαμβανομένου του υπερβολικού

ιδιωτικού χρέους, του κερδοσκοπικού πληθωρισμού της αγοράς ακινήτων, των εξωτερικών ανταγωνιστικών ζημιών, της υψηλής εξάρτησης από την εξωτερική χρηματοδότηση και την κακοδιαχείριση.

Και παρόλο που η κυβέρνηση πήρε κάποια μέτρα εξυγίανσης το 2010 διαρθρωτικού κυρίως χαρακτήρα, εξαιτίας των προβλημάτων στην Ελλάδα και την ανησυχία της ΟΝΕ για το ευρώ, η Ισπανία αντιμετώπισε προβλήματα αφού υπήρχε αλληλεπίδραση κρατικών και τραπεζικών κινδύνων και εκροές κεφαλαίου. Το 2012, η τέταρτη μεγαλύτερη τράπεζα της Ισπανίας, με 12 εκατομμύρια πελάτες, ζήτησε ένα πακέτο διάσωσης ύψους €19 δις, το μεγαλύτερο πακέτο διάσωσης στην ιστορία του έθνους.

Στις 9 Ιουνίου 2012 το EUROGROUP πρόσφερε πακέτο μέχρι 100 δις. ευρώ ως σχέδιο διάσωσης για τις τράπεζες της Ισπανίας. Με την απόφαση αυτή, η Ισπανία ήταν η μεγαλύτερη ευρωπαϊκή χώρα που συμφώνησε να αποδεχθεί την παροχή βοήθειας έκτακτης ανάγκης, η οποία υπεγράφη τον Ιούλιο 2012 και η οποία ανήλθε σε περίπου 41,3 δις. Ευρώ.(www.esm.europa.eu/assistance/spain) Η δανειακή σύμβαση θα διαρκούσε 18 μήνες, ενώ αρκετά ήταν τα μέτρα που απαιτούνταν για την υλοποίηση των στόχων.

2.5 ΚΥΠΡΟΣ

Παρά το μικρό μέγεθος του πληθυσμού και της οικονομίας της, η Κύπρος είχε ιδιαίτερα ανεπτυγμένο τραπεζικό σύστημα. Το κυπριακό τραπεζικό σύστημα όμως ήταν εκτενώς εκτεθειμένο στην Ελλάδα, όχι μόνο με κρατική κυριαρχία αλλά και μέσω απαιτήσεων από ελληνικές τράπεζες και δανείων προς ελληνικά νοικοκυριά και επιχειρήσεις μέσω των κυπριακών τραπεζών στην Ελλάδα. (André Sapir et al, 2016) Η σύνδεσή της με την Ελλάδα την οδήγησε σε οικονομική κρίση, και ιδίως μετά το κούρεμα του ελληνικού χρέους, όπου οι δύο κορυφαίες τράπεζες (CPB,BOC) επλήγησαν με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να μιλά για απώλειες 4.5 δις. (G.Hardouvelis-I.Gkonis, 2016) Στις 31 Μαΐου 2011 η Κύπρος υποβαθμίστηκε από τις αξιολογήσεις S & P και Fitch, καθώς αυξάνονταν οι φήμες για το επερχόμενο ελληνικό PSI και η μεγάλη έκθεση των κυπριακών τραπεζών στην Ελλάδα ήταν γνωστή.

Κατά συνέπεια, η Κύπρος έχασε την πρόσβαση στις διεθνείς κεφαλαιαγορές, αλλά αντί να επιδιώξει οικονομική βοήθεια από την ΕΕ και υποβολή προγράμματος μακροοικονομικής προσαρμογής, η κυβέρνηση της Κύπρου έκανε διμερή συμφωνία με τη Ρωσία για δάνειο 2,5 δισεκατομμυρίων ευρώ στις 23 Δεκεμβρίου 2011. Μια εβδομάδα πριν από τη συμφωνία αυτού του διμερούς δανείου με τη Ρωσία, το κυπριακό κοινοβούλιο ενέκρινε δημοσιονομικό νόμο που περιλαμβάνει μέτρα δημοσιονομικής εξυγίανσης με στόχο τη μείωση του ελλείμματος της γενικής κυβέρνησης από 6,3% έως 2,5% του ΑΕΠ το 2012. Ωστόσο, παρά τις προσπάθειες δημοσιονομικής εξυγίανσης, οι οποίες εκτιμώνται σε 4% του ΑΕΠ από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το έλλειμμα παρέμεινε στο 6,3 το 2012, και η κυβέρνηση προχώρησε σε ανακεφαλαιοποίηση της Λαϊκής Κυπριακής Τράπεζας όταν δεν κατάφερε να συγκεντρώσει 1,8 δισεκατομμύρια ευρώ από αγορές.

Η οικονομική κρίση που ξεκίνησε το 2012, υπήρξε η μεγαλύτερη που γνώρισε η Κυπριακή Δημοκρατία. Άμεση συνέπεια της κρίσης υπήρξε η αύξηση της ανεργίας, η οποία σύμφωνα με την Κυπριακή Στατιστική Υπηρεσία έφτασε στο 15,9% το 2013 από 11,1% το 2012.(Jolly & Castle, 2012)

Η υποβάθμιση της κυπριακής οικονομίας από τους οίκους αξιολόγησης το 2012 ανάγκασε την Κύπρο να αιτηθεί την ένταξή της στον ΕΜΣ. Τον Νοέμβριο του 2012, η κυπριακή κυβέρνηση συμφώνησε με την Τρόικα τους όρους διάσωσης της οικονομίας της, ενώ τον Μάρτιο του 2013 επήλθε συμφωνία για το ποσό των €10 δις. Ακόμη, αποφασίστηκε να αντληθούν επιπλέον €5,8 δις με φορολόγηση-κούρεμα των τραπεζικών καταθέσεων της τάξεως του 6,7% για καταθέσεις έως €100.000 και 9,9% για καταθέσεις άνω των €100.000. Η συμφωνία απορρίφθηκε από το κυπριακό κοινοβούλιο με αποτέλεσμα οι υπουργοί οικονομικών της ΕΕ και το ΔΝΤ να καταλήξουν σε νέο σχέδιο, με βάση το οποίο οι καταθέσεις άνω των €100.000 κουρεύτηκαν κατά 40%, και οι τράπεζες Κύπρου και Λαϊκή συγχωνεύτηκαν. (Tugwell & Chrepa, 2012) (Tagaris, 2013)

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η ΕΚΤ και το ΔΝΤ συμφώνησαν ένα πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής με τις κυπριακές αρχές, τριετούς διάρκειας (2013-2016) και ύψους €10 δις, το οποίο εγκρίθηκε τον Απρίλιο του 2013. Το πρόγραμμα είχε ως βασικούς στόχους την αντιμετώπιση των οικονομικών, δημοσιονομικών και διαρθρωτικών προκλήσεων, και την επιστροφή της Κύπρου σε μια πορεία βιώσιμης ανάπτυξης. Βασιζόταν σε τρεις πυλώνες: α) την αποκατάσταση της ευρωστίας του κυπριακού τραπεζικού τομέα και της εμπιστοσύνης των καταθετών/αγορών, β) τη δημοσιονομική εξυγίανση προς διόρθωση του υπερβολικού ελλείμματος, και γ) την εφαρμογή διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων για ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας, βιώσιμη και ισορροπημένη ανάπτυξη, και αποκατάσταση των μακροοικονομικών ανισορροπιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΕΞΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΜΝΗΜΟΝΙΟ

Το 2019 σηματοδοτεί τη 10η επέτειο από την αρχή της κρίσης του ελληνικού χρέους, που έπληξε επιβράδυνε την πορεία του ευρώ με την μορφή χιονοστιβάδας και απείλησε την ίδια την ύπαρξη του ενιαίου νομίσματος. Κατά τη διάρκεια της κρίσης του ευρώ, ορισμένες χώρες της ζώνης ευρώ έχασαν πρόσβαση στη χρηματοδότηση της αγοράς και χρειάστηκαν επίσημη βοήθεια: Ελλάδα (2010, 2012, 2015), Ιρλανδία (2010), Πορτογαλία (2011), Ισπανία (2012) και Κύπρος (2013)

Η κερδοσκοπία εναντίον αυτών των χωρών και οι διαταραχές που προκλήθηκαν από την διεύρυνση στη ζώνη του ευρώ, οδήγησε σε πολλές μεταρρυθμίσεις που θεσπίστηκαν την τελευταία δεκαετία για τη βελτίωση της οικονομικής σύγκλισης και της αντοχής στην ζώνη του ευρώ. Επιπλέον, οι χώρες που έλαβαν προγράμματα διάσωσης, προχώρησαν σε σημαντικές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. (Michele Chang et al, 2019).

Η πρώτη χώρα που βγήκε από το μνημόνιο είναι η Ιρλανδία, στις 13 Δεκεμβρίου 2013, παρουσιάζοντας το μεγαλύτερο ρυθμό ανάπτυξης από κάθε άλλη χώρα της Ευρωζώνης για το 2014 και προσελκύοντας παγκόσμιους τεχνολογικούς γίγαντες. Παράλληλα, ο χρηματιστηριακός δείκτης σημειώνει ραγδαία άνοδο και οι επενδύσεις ανθίζουν. Την Ιρλανδία ακολούθησε η Ισπανία, που βγήκε από την επιτήρηση τον Ιανουάριο του 2014, εμφανίζοντας μια πιο αποτελεσματική και παραγωγική οικονομία, ενώ και το υπερβολικά υψηλό ποσοστό ανεργίας που έπληττε τη χώρα (26% το 2013) πλέον μειώνεται σταθερά. Τέλος, η Πορτογαλία, εξήλθε του προγράμματος προσαρμογής τον Μάιο-Ιούνιο του 2014 και πλέον μπορούσε να δανείζεται από τις αγορές με ιδιαίτερα χαμηλά επιτόκια. (FORTUNEgreece.com, 2015) Η Κύπρος παρουσιάζει οικονομική ανάκαμψη και μετά από τρία χρόνια κατάφερε να βγει από το μνημόνιο το 2016, ενώ οι άλλες χώρες κατάφεραν την έξοδο από τα μνημόνια και την επιστροφή στις αγορές. Η Ελλάδα τελευταία και μετά από 8 χρόνια απαλλάσσεται από τα μνημόνια αλλά όχι από την ενισχυμένη εποπτεία. Συγκεκριμένα, ενώ και οι άλλες χώρες υπόκεινται σε εποπτεία μετά την λήξη του κάθε προγράμματος, στην Ελλάδα εφαρμόζεται ο κανονισμός της Ε.Ε. 472/2013 που αποτελείται από δύο νομοθετήματα -το λεγόμενο δίπτυχο- ενεργοποιώντας το πλαίσιο

ενισχυμένης εποπτείας.Στον παρακάτω πίνακα απεικονίζονται οι χρονολογίες εισόδου και εξόδου από τα μνημόνια αυτών των χωρών και το σύνολο της χρηματοδότησης από την Ευρώπη και το ΔΝΤ.

Πίνακας 3: Χρονολογίες εισόδου εξόδου μνημονιακών χωρών

ΧΩΡΕΣ	ΕΙΣΟΔΟΣ	ΕΞΟΔΟΣ	ΠΟΣΑ σε δις ευρω
ΕΛΛΑΔΑ	1 ^ο μνημόνιο, Μάιος 2010 2 ^ο μνημόνιο Φεβρουάριος 2012 3 ^ο μνημόνιο Ιούλιος 2015	2018	301,9
ΙΡΛΑΝΔΙΑ	Δεκέμβριος ,2010	2013	67.5
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	Μάιος, 2011	2014	78
ΙΣΠΑΝΙΑ	Ιούλιος 2012	2014	41.3
ΚΥΠΡΟΣ	Απρίλιος 2013	2016	10

Πηγή: στοιχεία από ΕΛΣΤΑΤ,EUROSTAT με ιδιωτική επεξεργασία

3.1 ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΩΝ ΜΝΗΜΟΝΙΑΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Στην προηγούμενη ενότητα είδαμε την κατάσταση που διαμορφώθηκε και καταγράψαμε τις ημερομηνίες εισόδου και εξόδου από τα μνημόνια καθώς και τα ποσά που συνολικά πήραν οι χώρες που υπέγραψαν μνημόνια.

Διαπιστώνουμε ότι υπήρχαν αρκετές διαφορές ως προ τον χρόνο που διήρκησαν τα προγράμματα οικονομικής προσαρμογής καθώς και το ύψος χρηματοδότησης που έλαβαν.

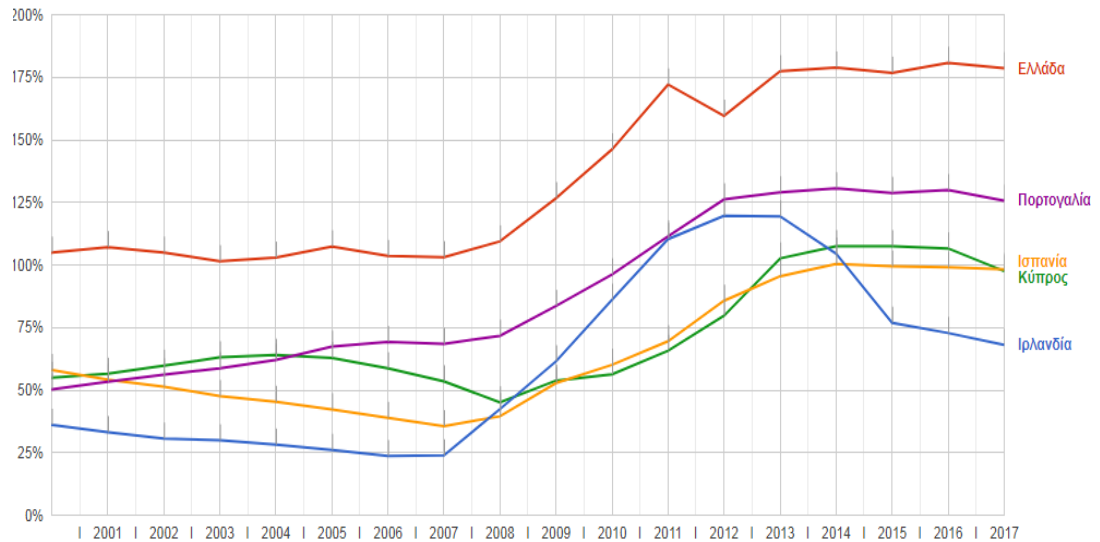
Για να κατανοήσουμε καλύτερα γιατί συνέβη αυτό θα πρέπει να παρατεθούν κάποια στοιχεία που δείχνουν τις διαφορές αλλά και ομοιότητες που είχαν μεταξύ τους αυτές οι χώρες και που αφορούν τα οικονομικά στοιχεία τους και να κάνουμε μια σύγκριση μεταξύ τους.

Αυτό που μπορεί κανείς να διαπιστώσει κοιτάζοντας τους δείκτες και τα διαγράμματα των στατιστικών και επιστημονικών στοιχείων, είναι ότι η Ελλάδα παρουσιάζει έντονα δημοσιονομικά προβλήματα παρόμοια με την Πορτογαλία και την Ισπανία κατά την περίοδο πριν από την κρίση. Στην Ελλάδα, παρατηρείται αύξηση δημόσιου χρέους που προκλήθηκε από τον αυξανόμενο και φθινό δανεισμό και από την πλευρά της Πορτογαλίας παρατηρείται στα δημόσια έσοδα μείωση, εξαιτίας του ελλειμματικού προϋπολογισμού. Επιπροσθέτως στην Πορτογαλία αυξήθηκαν οι δημόσιες δαπάνες με επακόλουθο την αύξηση των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού της. Στην περίπτωση της Ισπανίας δεν αποτελούσε το δημόσιο χρέος πρόβλημα αλλά κυρίως το εξωτερικό της. Ομοιότητες παρουσιάζουν δε και οι δείκτες ανταγωνιστικότητας που παρουσιάζονται αρκετά χαμηλοί καθώς και τα επίπεδα ελλείμματος ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών που εμφανίζονταν αρκετά υψηλά. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Πορτογαλίας.

Οι χώρες που υπέγραψαν μνημόνια όπως η Ιρλανδία και η Κύπρος διαφοροποιούνται από τις άλλες, όσον αφορά τα προβλήματα στο δημόσιο χρέος τους. Αυτές εμφάνισαν κυρίως προβλήματα στις τράπεζες τους και στην αγορά των

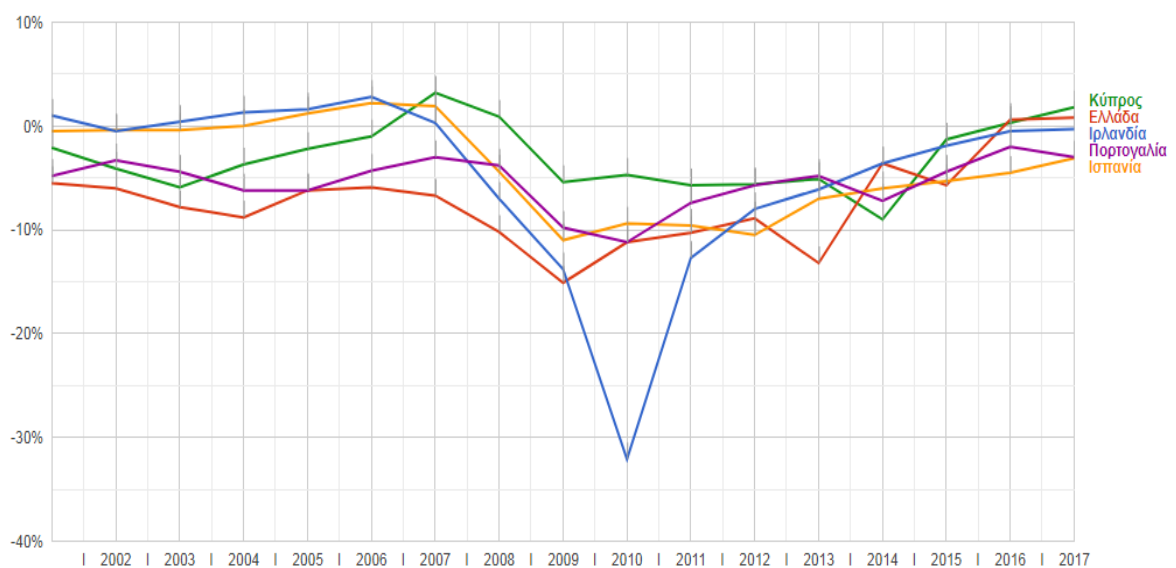
ακινήτων . Η πτώση των τιμών στα ακίνητα και η χαμηλή ζήτησή τους στην Κύπρο και η εκδήλωση φούσκας στα ακίνητα της Ιρλανδίας έπληξε περισσότερο το τραπεζικό τους κλάδο. Τα προβλήματα στον τραπεζικό τομέα στη Ελλάδα ξεκίνησαν αργότερα διότι πρωταρχικός στόχος ήταν η διόρθωση των δημοσίων οικονομικών μεγεθών.

Διάγραμμα 2: Δημόσιο χρέος μνημονιακών χωρών (2001-2017)

Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα

Διάγραμμα 3: Έλλειμμα-Πλεόνασμα προϋπολογισμού κυβέρνησης(σε ποσοστό ΑΕΠ) 2002-2017

Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα

Παρατηρώντας τα διαγράμματα 2,3 διαπιστώνουμε ότι έγιναν πολλές μεταρρυθμίσεις από τις κυβερνήσεις παραπάνω χωρών, ώστε να βελτιωθούν τα οικονομικά μεγέθη των παραπάνω χωρών με την συνδρομή της Ευρωζώνης και του ΔΝΤ. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές παρουσίαζαν αρκετές ομοιότητες και έγιναν με σκοπό την αποφυγή εξάπλωσης της ύφεσης.

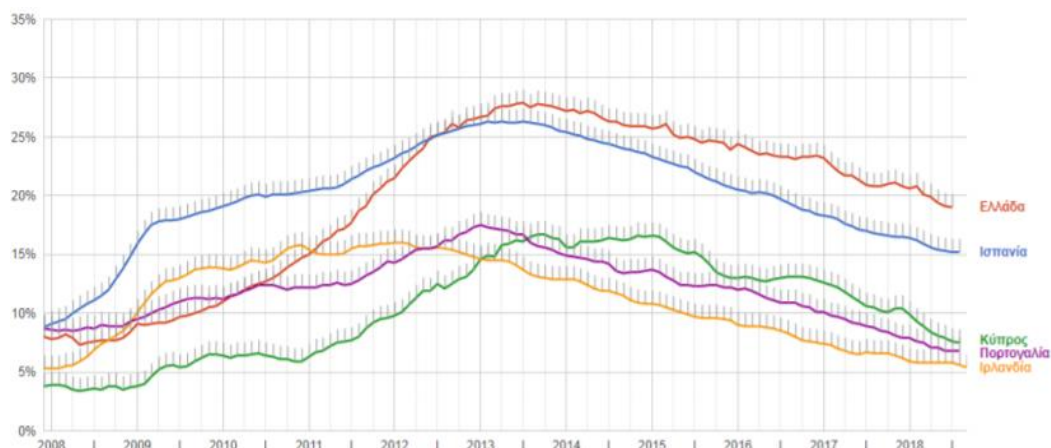
Ορισμένες από τις μεταρρυθμίσεις αυτές είναι:

- **Ελλάδα**-Δημοσιονομική εξυγίανση και μεταρρυθμίσεις στο καθεστώς συντάξεων
- Μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας συμπεριλαμβανομένου κα των μειώσεων κατώτατου μισθού και απελευθέρωση επαγγελματιών
- Μεταρρύθμιση κρατικού τομέα
- Μεταρρυθμίσεις στην αγορά προϊόντων και αγορών
- **Ιρλανδία**- Δημοσιονομική εξυγίανση και μεταρρυθμίσεις στο καθεστώς συντάξεων
- Μεταρρυθμίσεις στα δημοσιονομικά συμπεριλαμβανομένου των απωλειών του ιδιωτικού τομέα
- Κοινωνικά προγράμματα προσαρμοσμένα με μέτρα που ενισχύουν την ανταγωνιστικότητα
- Ευέλικτες ρυθμίσεις σχετικά με την πτώχευση
- **Πορτογαλία**- Μεταρρυθμίσεις οικονομικού συστήματος συμπεριλαμβανομένης της ανακεφαλαίωσης τραπεζών
- Ιδιωτικοποίηση πιστωτικών ιδρυμάτων
- Μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας
- Παροχή αδειών για ενίσχυση του ανταγωνισμού στα φάρμακα και στην αγορά κατοικίας
- **Ισπανία**-Μεταρρυθμίσεις οικονομικού τομέα
- Μεταρρυθμίσεις στο καθεστώς των συντάξεων
- Μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας
- **Κύπρος**-Μεταρρυθμίσεις τραπεζικού τομέα
- Μεταρρυθμίσεις για την ασφάλεια καταθέσεων
- Μεταρρυθμίσεις ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας

Τα μέτρα λιτότητας που εφαρμόστηκαν δεν ήταν δυνατό να μην επηρεάσουν τις κοινωνίες των χωρών οι οποίες υπέστησαν μεγάλο σοκ από τις κατατρεχτικές αλλαγές που βίωναν κατά την διάρκεια εφαρμογής των μνημονίων.

Στο παρακάτω διάγραμμα φαίνεται η πορεία των ποσοστών ανεργίας των μνημονιακών χωρών.

Διάγραμμα 4: Ποσοστά ανεργίας μνημονιακών χωρών

Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα

Η κρίση στην απασχόληση εμφανίζεται στην Ελλάδα με τις αυξανόμενες τάσεις της ανεργίας με χαμηλό ποσοστό συμμετοχής του ενεργού πληθυσμού στην αγορά εργασίας και δημιουργία χαμηλής ποιότητας θέσεων εργασίας με το υψηλότερο ποσοστό το έτος 2013 με 27,5%. Αξίζει βέβαια να σημειωθεί η Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία τον Ιούλιο 2019 ανακοινώνει ότι το 2017 το ποσοστό ανεργίας ανήλθε στο 23%.

Στην Ιρλανδία τα ποσοστά ανεργίας ανέρχονται περίπου στο 16% το έτος 2012 ενώ το έτος 2016 7% και το έτος 2018 καταγράφει πτώση περίπου μια ποσοστιαία μονάδα.

Τα ποσοστά της Πορτογαλίας διαμορφώνονται το έτος 2013 στο 16,4% ενώ με διπλά ποσοστά από το έτος 2008. Το τέλος του 2018 παρουσιάζει μείωση ποσοστού στο 6,6% και μάλιστα τα ποσοστά αυτά διαφέρουν από αυτά της Ελλάδας και Ισπανίας (Ναυτεμπορική, 2019)

Στην Ισπανία τα εκρηκτικά ποσοστά ανεργίας είναι παρόμοια με της Ελλάδας και αγγίζουν το 25% το έτος 2013 ενώ το έτος 2018 μειώθηκε στο 16.5% (gr.euronews.com, 2019)

Τέλος το ποσοστό ανεργίας της Κύπρου σκαρφάλωσε στο 16,3% το 2013 και μειώθηκε το έτος 2016 στο 13% σύμφωνα με στοιχεία της Ευρωπαϊκής Στατιστικής Υπηρεσίας.

Με την σύγκριση σε ορισμένους δείκτες των χωρών που υπέγραψαν μνημόνια κατανοούμε ότι η διάγνωση ορισμένων μεταρρυθμίσεων που απαιτούσε κάθε χώρα δεν ήταν δύσκολη αλλά το πρόβλημα ήταν η εφαρμογή αυτών, εξαιτίας των ιδιαιτεροτήτων της κάθε οικονομίας ξεχωριστά, επισημαίνουν στα συμπεράσματα τους στο "The political economy of adjustment" οι M.Chang et al (2019) Οι μεταρρυθμίσεις και η δημοσιονομική λιτότητα ήταν διαφορετικές σε κάθε πρόγραμμα. Το πρώτο Ελληνικό πρόγραμμα προσαρμογής επικεντρώθηκε στη δημοσιονομική βιωσιμότητα ενώ η Πορτογαλία σε προχώρησε σε περισσότερες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Η Ιρλανδία ασχολήθηκε με την ανακεφαλαιοποίηση τραπεζικού συστήματος και την μείωση δημοσιονομικού ελλείμματος ανταποκρινόμενοι ταχύτερα στις απαιτήσεις της Τρόικα σε σχέση με τις άλλες χώρες. Στην Ισπανία το μνημόνιο συνεννόησης περιελάμβανε μόνο μέτρα για την διασφάλιση του χρηματοπιστωτικού συστήματος παρόμοια με την Κύπρο.

Αλλά και συγκρίνοντας προγράμματα διάσωσης με αποκλειστική εμπλοκή του ΔΝΤ διαπιστώνεται ότι η χρηματοδότηση της Ελλάδας, Πορτογαλίας, Ιρλανδίας, Ισπανίας ήταν πολύ μεγαλύτερη από αυτήν που δόθηκε κατά την διάρκεια της Λατινοαμερικανικής και ασιατικής κρίσης. (IEO, 2016)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ

Ανατρέχοντας σε κριτικές που αφορούν τα μνημόνια, μπορεί εύκολα να διαπιστώσει κανείς, ότι οι υποστηρικτές τους είναι ελάχιστοι, ενώ αντίθετα οι επικριτές τους είναι πάρα πολλοί, και ανάμεσά τους κορυφαίοι οικονομολόγοι της παγκόσμιας επιστημονικής κοινότητας. Όσοι τάσσονται υπέρ των μεταρρυθμίσεων που προέκυψαν από τα μνημόνια επικεντρώνονται κυρίως στην ανάγκη των χωρών που βρίσκονται σε κρίση για χρηματοδότηση ώστε να αποφύγουν την πτώχευση, καθώς και για διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που θα περιορίσουν τη δημοσιονομική χαλαρότητα, η οποία οδήγησε στα μεγάλα ελλείμματα. Επιπλέον, αναφέρονται στην επιτυχή έξοδο των χωρών πρότυπο (Ιρλανδία, Πορτογαλία και Ισπανία), οι οποίες συμμορφώθηκαν με τους όρους των μνημονίων, κατορθώνοντας να ξαναβγούν στις αγορές και να δανείζονται με χαμηλότερο κόστος. Άλλα πλεονεκτήματα που εξασφαλίζουν τα προγράμματα οικονομικής προσαρμογής είναι η βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου των χωρών, είτε μέσω της αύξησης των εξαγωγών είτε μέσω της μείωσης εισαγωγών.

Ωστόσο, αρκετοί οικονομολόγοι τάσσονται κατά του μείγματος πολιτικής που εφαρμόστηκε. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο νομπελίστας Αμερικανός οικονομολόγος και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Κολούμπια, Τζόζεφ Στίγκλιτς, που επέκρινε τις μεθόδους του ΔΝΤ για την προσέγγιση της ανάπτυξης με τη λογική του «one-size-fits-all» (ένα μοντέλο «ταιριάζει σε όλους»). Σύμφωνα με τον Στίγκλιτς, οι μεταρρυθμίσεις που επιβλήθηκαν από το ΔΝΤ ήταν βεβιασμένες και δεν άφηναν περιθώρια στις χώρες να «πειραματιστούν» με εναλλακτικές λύσεις που θα ταίριαζαν καλύτερα στην κατάσταση και τις ανάγκες καθεμιάς. (Stiglitz, 2002)

Άλλος ένας νομπελίστας οικονομολόγος, κυπριακής καταγωγής αυτή τη φορά, ο Χριστόφορος Πισσαρίδης, εκτιμά ότι η οικονομική κρίση ανέδειξε την προβληματική διαχείριση της ευρωζώνης, ενώ παράλληλα προειδοποιεί πως οι πολιτικές μείωσης του χρέους σε συνδυασμό με τη μαζική λιτότητα παραπέμπουν σε ένα φαύλο κύκλο, που οδηγεί σε περισσότερο χρέος και ανεργία. (e-typos.com,2015) Αυτό επιβεβαιώνει και για την περίπτωση της Ελλάδας και ο συντονιστής του Γραφείου Προϋπολογισμού της Βουλής και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Παναγιώτης Λιαργκόβας, ότι τα έτη κατά τα οποία δόθηκε μεγαλύτερη έμφαση στα φορολογικά έσοδα παρά στις περικοπές δαπανών, συνδέθηκαν με τα υψηλότερα ποσοστά ύφεσης της ελληνικής οικονομίας.(Λιαργκόβας, 2015)

Ο Γ. Βαρουφάκης, πρώην υπουργός Οικονομικών, ήταν εξ αρχής αντίθετος με την πολιτική των μνημονίων, ενώ δριμεία κριτική άσκησε και στο τρίτο μνημόνιο της Ελλάδας, για τη μη πρόβλεψη αναδιάρθρωσης του χρέους, που θα μείωνε τις ανάγκες για νέα μέτρα και στόχους πρωτογενών πλεονασμάτων. Ακόμη, υποστήριξε ότι το τρίτο μνημόνιο της Ελλάδας είναι ταπεινωτικό και καταδικασμένο σε αποτυχία, αφού τροφοδοτεί τη συνεχιζόμενη ύφεση και το χρέος, το οποίο είναι δυσβάσταχτο και μη βιώσιμο, ενώ χαρακτήρισε το κείμενο της δανειακής σύμβασης «ναρκοπέδιο ευφημισμών». (Πρώτο Θέμα, 2015)

Οι επικριτές των μεταρρυθμίσεων που επιβλήθηκαν, υποστηρίζουν επίσης ότι η ανάπτυξη επιβραδύνεται από τη σκληρή λιτότητα, ενώ το πρόβλημα της φτώχειας διογκώνεται και η ύφεση κάθε άλλο παρά αντιμετωπίζεται.

4.1 Συνεργασία Ευρωζώνης και ΔΝΤ

Στις αρχές του 2010 το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) αποτέλεσαν την λεγόμενη Τρόικα. Από τότε ήταν αυτή που παρακολούθησε την πορεία πέντε μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης που δέχτηκαν οικονομική βοήθεια. Τα τρία αυτά θεσμικά όργανα γνώριζαν τα αίτια της κρίσης στην ευρωζώνη, τους στόχους που είχαν τα προγράμματα βοήθειας αλλά και την επιτακτική ανάγκη λιτότητας.(Blyth Mark, 2013) Ωστόσο και οι δύο πλευρές έχουν επισημάνει ότι οι διαφορετικές απόψεις και προτεραιότητες που προκύπτουν εξαιτίας της θεσμικής εξουσίας που έχουν, θα δημιουργούν προκλήσεις και ασυνέπεια των στόχων μεταξύ των οργάνων.

Σε πολλές περιπτώσεις, το ΔΝΤ προέτρεψε την ΕΚΤ να χρησιμοποιήσει τη νομισματική της πολιτική για να μετριάσει τον κίνδυνο μετάδοσης των εξελίξεων εξαιτίας μιας πιθανής αναδιάρθρωσης του χρέους. Δεδομένου του κρίσιμου ρόλου της στην παροχή ρευστότητας, η ανεξάρτητη ΕΚΤ πήρε κάποιες πρωτοβουλίες με σκοπό να διαχειριστεί τις συγκρούσεις που δημιουργήθηκαν για την αναδιάρθρωση του χρέους με τα οικονομικά προγράμματα στην Ελλάδα και στην Ιρλανδία. Οι διαφωνίες σχετικά με την πορεία της δημοσιονομικής προσαρμογής οδήγησαν ως επί το πλείστον σε διάφορους συμβιβασμούς σύμφωνα με τα κριτήρια της ΣΣΑ. Στον τομέα των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας ήταν πιο ουσιαστικός, καθώς ήταν σε θέση να προσθέσει τη δική της ατζέντα στη μακροοικονομική στρατηγική του ΔΝΤ.(Susanne Lütz et al, 2019)

Η καθυστερημένη αναδιάρθρωση του χρέους στο δεύτερο πρόγραμμα υπονόμεινε τότε την επίδραση του PSI, ώστε το Ελληνικό χρέος να παραμείνει μη βιώσιμο. Έτσι μια άλλη αναδιάρθρωση του χρέους έγινε αναπόφευκτη. Το ΔΝΤ δεσμεύτηκε για το τρίτο Ελληνικό πρόγραμμα. Ακόμα και μεταξύ αξιωματούχων του ΔΝΤ υπήρχε σκεπτικισμός γύρω από αυτό το ζήτημα (IEO,2016)

Στην Πορτογαλία και την Ελλάδα υπήρχαν συγκρούσεις για τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις οι οποίες επιβάρυναν την εφαρμογή των προγραμμάτων αυξάνοντας έτσι τις νομοθετικές ρυθμίσεις χωρίς να υπάρχει σωστός καθορισμός προτεραιοτήτων. (Susanne Lütz et al, 2019)

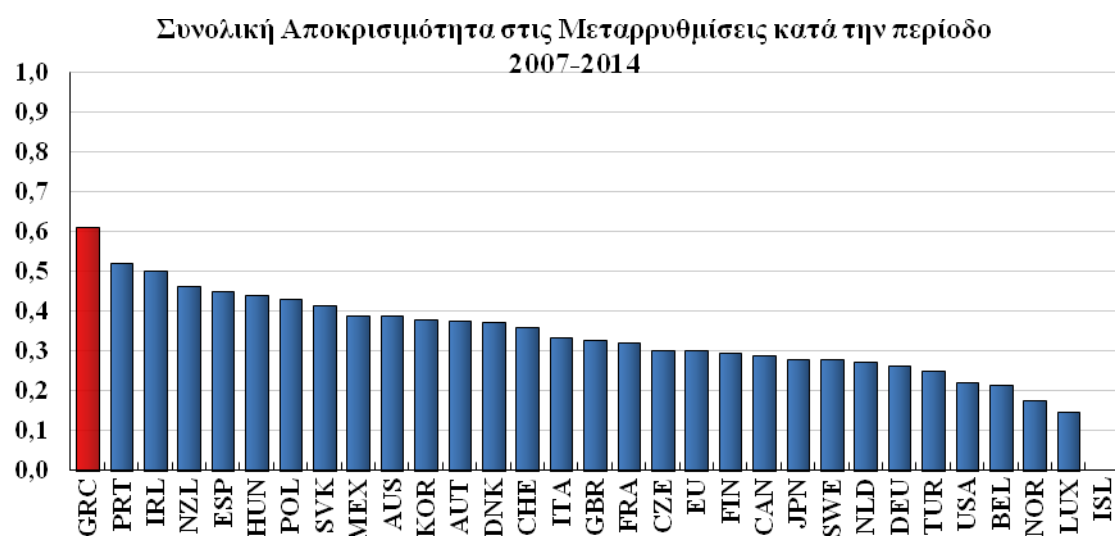
Από την άλλη η απουσία εγγύησης στην Ιρλανδία και ο σχεδιασμός διάσωσης στην Κύπρο μετατόπισαν το βάρος στους φορολογουμένους και τους καταθέτες προκαλώντας και στις δύο χώρες δημόσια αγανάκτηση.

Η συνεργασία των τριών θεσμών δημιουργήθηκε ad hoc και σε ένα πλαίσιο αβεβαιότητας. Δεν διέθετε σαφή κριτήρια ευθυνών και μηχανισμών με αποτέλεσμα να δημιουργούνται γραφειοκρατικές παθογένειες.

4.2 Αποτυχία στην εφαρμογή μνημονίων στην Ελλάδα

Η αποτυχία των μνημονίων στην Ελλάδα δε θα μπορούσε, ασφαλώς, να μην αποτελέσει αντικείμενο έρευνας και διαφόρων οργανισμών ή/και εμπειρικών μελετών, ώστε να αναλυθεί η ελληνική οικονομία και τα αίτια που οδήγησαν στην επιδείνωσή της, παρά τα προγράμματα προσαρμογής. Η μελέτη του Ο.Ο.Σ.Α., μάλιστα, είναι ουσιαστικής σημασίας γιατί αντικρούει την επικρατούσα άποψη ότι για τη σημερινή κατάσταση ευθύνεται η ίδια η Ελλάδα που δεν υιοθέτησε τις απαιτούμενες μεταρρυθμίσεις. Η μελέτη αποδεικνύει, μέσω εμπειρικών δεδομένων, ότι η Ελλάδα εφάρμοσε περισσότερες μεταρρυθμίσεις από κάθε άλλη. Βέβαια, η ιδιαίτερα αποτυχημένη εφαρμογή των μνημονίων στην Ελλάδα ήταν αυτή που προβλημάτισε ακόμη περισσότερο τους οικονομολόγους, στρέφοντάς τους ενάντια στις μνημονιακές πολιτικές. Το Διάγραμμα 5 παρακάτω απεικονίζει αυτά ακριβώς:

Διάγραμμα5: Κατάταξη χωρών με βάση την εφαρμογή των προβλεπόμενων από τα μνημόνια μεταρρυθμίσεων

Πηγή:(OECD,2015)

Τι έφταιξε λοιπόν και η Ελλάδα καθυστέρησε τόσο πολύ να βγει από τα μνημόνια; Φταίει η Ελλάδα; Φταίνε οι ξένοι; Φταίνε και οι δύο; Οι δανειστές προτίμησαν να αποδώσουν αποκλειστικές ευθύνες για την συντριβή της Ελλάδας στην Ελληνική δημοσιονομική απερισκεψία παραβλέποντας βεβαίως τις δικές τους ευθύνες και την οικονομική κατάσταση της Ευρωζώνης.(Παγουλάτος ,2018)

Οι λόγοι που θα μπορούσαν να αναφερθούν στην παρούσα εργασία ως σημαντικοί για την αδιαμφισβήτητη αποτυχία των μνημονίων είναι :

^{1ος} -Εξωτερικό περιβάλλον

- Οι ιδιαίτερα δυσμενείς οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν σε ολόκληρο τον κόσμο και ειδικότερα την Ευρωζώνη. Το εξωτερικό μακροοικονομικό περιβάλλον αποδείχτηκε πιο δυσμενές από ότι αναμενόταν καθώς η ζώνη του ευρώ εισήλθε σε διπλή ύφεση. Η απροσδόκητη δηλαδή επιδείνωση του εξωτερικού περιβάλλοντος σε συνδυασμό με μια ανοικτή συζήτηση για τη διάλυση της ζώνης του ευρώ. Ειδικότερα για την Ελλάδα μιλούσαν για τερματισμό του προγράμματος και έξοδο από το ευρώ υπονομεύοντας την εμπιστοσύνη των επενδυτών και επιβαρύνοντας την ανάπτυξη.
- Η αναποφασιστικότητα της ευρωπαϊκής πολιτικής και το γεγονός ότι μέχρι την εμφάνιση της κρίσης δεν υπήρχε ένας μηχανισμός αντιμετώπισης της μπορεί να υποδειχθεί ως ένας πιο σημαντικός παράγοντας επιδείνωσης της κατάστασης. Η ασαφής ευρωπαϊκή στάση σχετικά με την αναδιάρθρωση του χρέους εν γένει και την εφαρμογή της στην Ελλάδα ειδικότερα, άφησε πολλούς επενδυτές σε κατάσταση υψηλής αβεβαιότητας, επηρεάζοντας τις επενδυτικές αποφάσεις.
- Η αναδιάρθρωση του χρέους πραγματοποιήθηκε πολύ αργά, με αποτέλεσμα η ελάφρυνση του χρέους που έφερε ήταν πολύ περιορισμένη για την τελική επίλυση του προβλήματος της βιωσιμότητας του χρέους στην Ελλάδα. Η διάσωση ήταν ανεπαρκής και αποτυχημένη.
- Ειδικότερα, η Τρόικα υπερεκτίμησε την αποτελεσματικότητα του μηχανισμού της ελληνικής κυβέρνησης να ακολουθήσει τις συστάσεις και τις προτεραιότητες πολιτικής. Ως αποτέλεσμα, η Τρόικα κατέστη

τελικά πολύ πιο λεπτομερής και λιγότερο φειδωλή στις συστάσεις πολιτικής της προς την Ελλάδα.

- Το πιο εντυπωσιακό εύρημα ήταν ότι οι αρχικές υποθέσεις του προγράμματος ήταν λανθασμένες. Η εκτεταμένη συζήτηση μεταξύ Ευρωπαϊκής Επιτροπής και ΔΝΤ αποκαλούμενη και ως “battle of the boxes” έφερε στο φως τα σφάλματα πρόβλεψης και αβεβαιότητας πολλαπλασιαστών με αποτέλεσμα αστάθειας στην αγορά κλονίζοντας την αξιοπιστία σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο.
- Η Τρόικα βεβαίως δεν ήταν υπεύθυνη για την οικονομία της Ελλάδας αλλά θα μπορούσε να φτιάξει ένα πρόγραμμα ισχυρό; αφού τα Δημόσια Οικονομικά της Ελλάδας αποτελούσαν μια προειδοποίηση για το τι πρόκειται να συμβεί στο μέλλον. (André Sapir et.al,2014)
- Οι διάφορες πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης πολλές φορές δεν έχουν αντίκτυπο στις πραγματικές ανάγκες των Ευρωπαίων πολιτών αλλά ακολουθούν μια υποτυπώδη χάραξη πχ «η άσκηση κοινωνικής πολιτικής αποσκοπεί στον κατευνασμό των πολιτών και αναπτύχθηκε αποκλειστικά λόγω της λειτουργικής σύνδεσής της με την ενιαία αγορά».(Π. Λιαργκόβας-Χ.Παπαγεωργίου, 2018)

^{2ος} –Εσωτερικό περιβάλλον

Η κατάσταση στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης πέρασε από διάφορα στάδια εκλογικών αναμετρήσεων, δημοψηφίσματος και έντονων πολιτικών αντιπαραθέσεων. Η πολιτική κατάσταση της χώρας και ολόκληρο το Ελληνικό Κοινοβούλιο φάνηκε πολλές φορές κατώτερο των περιστάσεων.

- Πράγματι οι μεταρρυθμίσεις που έπρεπε να γίνουν ήταν πολυάριθμες και θα έπρεπε να πραγματοποιηθούν σε στενά χρονικά όρια προκειμένου να αξιολογηθούν από τους δανειστές και να απεγκλωβιστούμε όσο πιο γρήγορα γίνεται από την κακή οικονομική κατάσταση. Η ατολμία λήψης διαρθρωτικών μέτρων αποτελούσε μια από τις πολλές παθογένειες του Ελληνικού κράτους και πριν την κρίση.

- Για την εκάστοτε κυβέρνηση το μείζον πρόβλημα είναι η ανάληψη πολιτικού κόστους επειδή οι αποφάσεις που θα παρθούν θα έχουν αντίκτυπο στις επιλογές των ψηφοφόρων τους.

Έτσι τα πολιτικά κόμματα είχαν το δικό τους αφήγημα για την οικονομική κατάσταση της χώρας και την έξοδο από την κρίση, πολλές φορές παραπλανώντας τους ψηφοφόρους. Τα αφηγήματα αυτά αναιρούνταν όταν ανέβαιναν στην εξουσία με παραδοχές εκ διαμέτρου αντίθετες από αυτές που υποστήριζαν αρχικά.

- Επιπροσθέτως οι διαταραχές που επηρέασαν τους θεσμούς της χώρας πχ όπως συνέβη με την Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία που εμφάνιζε μικρό δείκτη ανεξαρτησίας ανέδειξαν το πρόβλημα των πολιτικών επιλογών. «Ο αντίκτυπος των κρίσιμων καμπών εξαρτάται από τους υφιστάμενους θεσμούς, οι αντιδράσεις των κοινωνιών στις ίδιες πολιτικές παρεμβάσεις εξαρτώνται από τους θεσμούς που υπάρχουν σε κάθε κοινωνία».(D.Acemogluou-J.Robinson,2012)
- Η μη εφαρμογή των νόμων είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα την ελληνικής κοινωνίας το οποίο κατά την διάρκεια της κρίσης αναδείχθηκε σε μεγάλο βαθμό και αυτό γιατί υπήρχαν νόμοι μόνο στα χαρτιά και αδύναμες κυβερνήσεις που δεν προχωρούσαν στην εφαρμογή τους, υποκύπτοντας σε αντιδράσεις από διάφορες κοινωνικές ομάδες.
- Στην Ελλάδα η δημοσιονομική προσαρμογή επέφερε εισοδηματικές ανισότητες με αποτέλεσμα το περιορισμό μιας υγιούς και βιώσιμης ανάπτυξης.

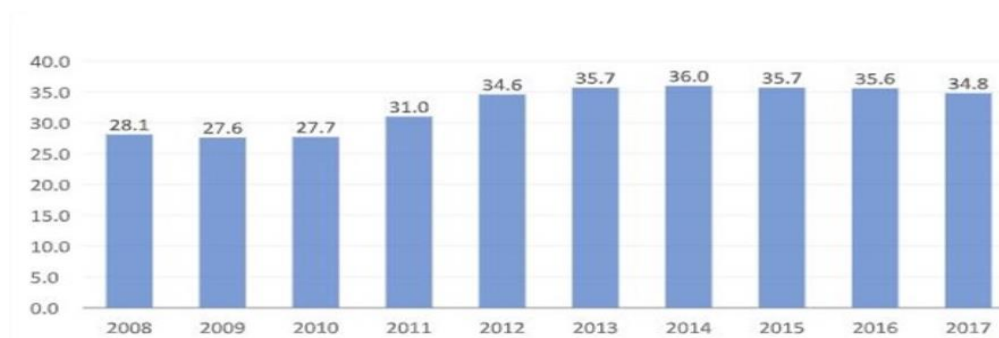
Στην πραγματικότητα κάθε πρόγραμμα που εφαρμόστηκε όφειλε την ύπαρξή του στην αποτυχία του προηγούμενου. Και στα τρία προγράμματα οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις ήταν πολύ δύσκολο να εφαρμοστούν καθώς έλειπε μια ισχυρή πολιτική όπου δεν θα επέτρεπε σε διάφορες ομάδες συμφερόντων να παρεμποδίζουν τις όποιες μεταρρυθμίσεις. (Παγουλάτος,2018)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Στο προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε τους λόγους για τους οποίους η Ελλάδα αναγκάστηκε να υπογράψει τρία μνημόνια αναθεωρώντας το πλαίσιο κάτω από το οποίο θα μπορούσε να παρέχει στήριξη ρευστότητας στην οικονομία και να εισέλθει σε οικονομική ανάπτυξη. Παρόλα αυτά η οικονομική κρίση οδηγεί σε επισφαλή εργασία, ανεργία και ενδεχομένως σε φτώχεια και κοινωνικό αποκλεισμό πολλών ομάδων της κοινωνίας, ενισχύει τις κοινωνικές ανισότητες, και υπάρχουν επίσης σοβαρά προβλήματα χρηματοδότησης των συστημάτων υγείας.(Dermatis Z., Konstantinopoulou A., Lazakidou A. and Anastasiou A., 2019)

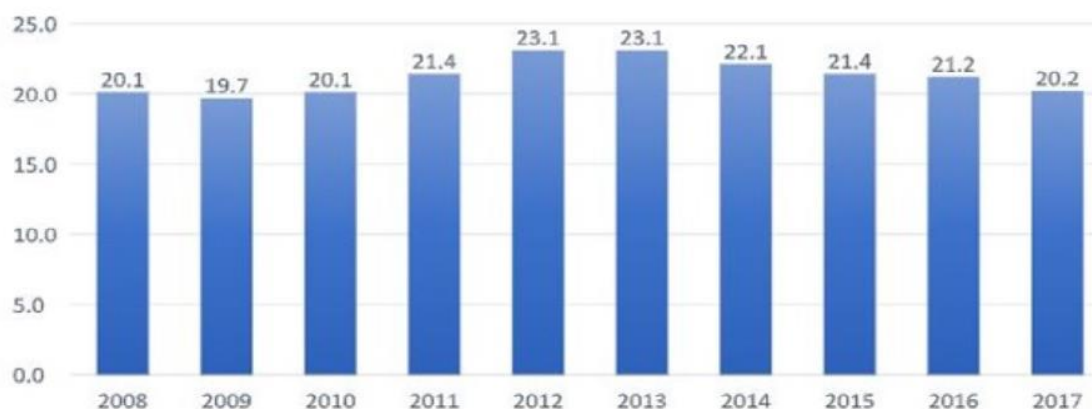
Οι κοινωνικοί δείκτες της Ελλάδας από την εφαρμογή των μνημονίων έχουν υποστεί σημαντικές αλλαγές. Σύμφωνα με την Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία το επίπεδο φτώχειας μετριέται με τον πληθυσμό που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας ή αποκλεισμού (% του συνολικού πληθυσμού) και του δείκτη φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού με χρονική στέρηση (% του συνολικού πληθυσμού)

Διάγραμμα 6: Κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού 2008-2017

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία, 2018

Διάγραμμα 7: Κίνδυνος φτώχειας με βάση το 2008 από 2008-2017

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία, 2018

Η ανεργία στην Ελλάδα είναι σε δραματικά επίπεδα αφού πολλοί πολίτες έχασαν την εργασία τους και μάλιστα παρατηρείται το φαινόμενο brain drain χάνοντας το πιο παραγωγικό ιστό της χώρας. Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται ορισμένοι σημαντικοί οικονομικοί δείκτες της Ελλάδας από το έτος 2008-2017.

Πίνακας 4: Οικονομικοί δείκτες 2008-2017

ΕΛΛΑΔΑ	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ΑΕΠ(ΔΙΣ ΕΥΡΩ)	226	205,4	190,4	184,2	185,6	184,8	184,4	187,2	191
ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ	100	94,7	91,6	90,6	91,4	91,2	91,2	92,2	93,6
ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΣ	99,3	102,4	103,4	102,5	101,1	100	100	101,2	102
ΑΝΕΡΓΙΑ (% ΕΝΕΡΓΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ)	12,7	17,9	24,5	27,5	26,5	24,9	23,6	21,5	19,6
ΑΠΟΤΑΜΙΕΥΣΕΙΣ	1,8	0,9	-0,2	-4,8	-3,6	-5,4	-6,9	-7,2	-6,7
ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΓΕΝΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ	-11,2	-10,3	-8,9	-13,2	-3,6	-5,6	0,5	0,8	0,6

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ ιδιωτική επεξεργασία

Πολλές μεταρρυθμίσεις υλοποιήθηκαν υπό πίεση σκληρών μέτρων και υπολείπονται να γίνουν και άλλες. Πολλοί οικονομικοί δείκτες βελτιώθηκαν αλλά και άλλοι έμειναν στάσιμοι. (Michele Chang et al, 2019)

Κατά την διάρκεια των μνημονίων επιτεύχθηκαν οι δημοσιονομικοί στόχοι οι οποίοι επέτρεψαν στην Ελλάδα με αργά βήματα να καταφέρει να βγει από τα μνημόνια. Στα δύο πρώτα μνημόνια και ως το τέλος του 2014 η οικονομία φαίνεται να ανακάμπτει σε πολλές περιπτώσεις: επενδύσεις, κατανάλωση, εξαγωγές, εμπιστοσύνη των καταναλωτών και απασχόληση δείχνουν κάποια σημάδια βελτίωσης. Ακόμα και έπειτα από πολιτικές αλλαγές που συνέβησαν εκείνη την περίοδο η Ελλάδα προχώρησε σε υπογραφή 3^{ου} μνημονίου η Ελλάδα.

Η Ελλάδα μέχρι το 2018 είχε χάσει πάνω από το ένα τρίτο των επιπέδων του συνολικού ακαθάριστου εισοδήματος. Η βελτίωση των εξαγωγών βοήθησε στην αύξηση ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών εξαλείφθηκε ως αποτέλεσμα της απότομης συρρίκνωσης των εισαγωγών λόγω της ύφεσης. Οι εθνικές αποταμιεύσεις μειώθηκαν 9% του ΑΕΠ το 2017 και οι οικιακές αποταμιεύσεις σε -9,7% Η εικόνα της οικονομίας την περίοδο 2013-2015 κατέγραψε αρνητική εικόνα.(Παγουλάτος,2018)

Η λιτότητα επέφερε μεγάλες αλλαγές και στα ποσοστά απασχόλησης, απώλειας κεφαλαίων και το σημαντικότερο φυγή νέων στο εξωτερικό αφού πολλές θέσεις εργασίας χάθηκαν επηρεάζοντας την ανάπτυξη της χώρας.

Η πληθώρα φορολογικών νόμων, η αύξηση φόρων σε συνδυασμό με την μείωση αγοραστικής δύναμης προκάλεσε σοκ στην ελληνική κοινωνία και είχε ως συνέπεια το κλείσιμο πολλών επιχειρήσεων.(GSEE Institute of Labor - INE GSEE (2014).

Σημαντικές βελτιώσεις έγιναν ωστόσο ως αποτέλεσμα διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων. Η αγορά εργασίας μεταμορφώθηκε αποκτώντας χαρακτηριστικά ελεύθερης οικονομίας και σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή απλουστεύτηκε η δανειοδότηση στις επιχειρήσεις μεταξύ 2016-2018.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όπως είδαμε, τα μνημόνια δεν είναι τίποτα άλλο από μια επίσημη συμφωνία μεταξύ δύο ή περισσότερων μερών, προκειμένου να επιτευχθεί μια σύμπραξη. Στην παρούσα εργασία, βέβαια, ο όρος χρησιμοποιήθηκε με την έννοια του προγράμματος οικονομικής προσαρμογής ενός κράτους-μέλους της Ευρωζώνης με στόχο την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης. Επίσης, κατά την ιστορική αναδρομή, διαπιστώσαμε ότι η φούσκα των ακινήτων στις ΗΠΑ και η κατάρρευση της Lehman Brothers ήταν υπεύθυνες για την κρίση του 2008, η οποία έλαβε παγκόσμιες διαστάσεις και δεν άφησε αλώβητη την Ευρωζώνη.

Οι χώρες της Ευρωζώνης που επλήγησαν περισσότερο από την οικονομική κρίση ήταν η Ελλάδα, η Ιρλανδία, η Πορτογαλία, η Ισπανία και η Κύπρος, οι οποίες απειλήθηκαν σε σημείο πτώχευσης και αναγκάστηκαν να αιτηθούν πακέτα στήριξης/διάσωσης από τους Ευρωπαίους εταίρους. Μάλιστα, από τις χώρες αυτές, κυρίως η Ελλάδα αντιμετώπιζε πρόβλημα με τα δημόσια οικονομικά της, ενώ στις υπόλοιπες έπασχε κυρίως ο χρηματοπιστωτικός τομέας, ο οποίος είχε συσσωρεύσει μεγάλο ιδιωτικό χρέος. Ακόμη, παρατηρήθηκε πως οι μνημονιακές χώρες δεν βρίσκονταν απαραίτητα σε χειρότερη οικονομική θέση πριν την κρίση από όσες δεν επλήγησαν σε βαθμό χρεοκοπίας. Η Ιρλανδία και η Ισπανία, μάλιστα, προ κρίσης αποτελούσαν υπόδειγμα δημοσιονομικής ακεραιότητας.

Στη συνέχεια, και συγκεκριμένα στην τρίτη ενότητα, αναλύοντας τα μνημόνια που υπέγραψε η κάθε χώρα, διαπιστώσαμε τόσο τις ομοιότητες όσο και τις διαφορές τους. Συγκρίνοντας τις οικονομίες αυτών των χωρών είδαμε ότι η Ιρλανδία, Ισπανία, Πορτογαλία και η Κύπρος κατάφεραν να βγουν από τα μνημόνια σε σύντομο χρονικό διάστημα ενώ η Ελλάδα βρισκόταν σε δεινή οικονομική κατάσταση για περίπου 10 χρόνια, δέσμια τριών μνημονίων.

Στη τέταρτη ενότητα γίνεται μια κριτική αξιολόγηση των μεταρρυθμίσεων που έγιναν με βάση τα μνημόνια και μια προσπάθεια ανάλυσης και απάντησης ερωτημάτων που αφορούν την δεκαετή παραμονή της Ελλάδας στα μνημόνια.

Στην τελευταία ενότητα μέσα από δείκτες βλέπουμε τα αποτελέσματα μεταρρυθμίσεων που εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα.

Η εμπειρία στην κρίση του ευρώ ήταν διαφορετική μεταξύ των χωρών της Ευρωζώνης και αυτό απαιτεί συμφωνία όχι μόνο για βελτίωση των πολιτικών που ακολουθούνται αλλά και των θεσμών.(R.Marimon &T.Cooley,2018)

Παρά τα διαδοχικά μεταρρυθμιστικά προγράμματα η ελληνική οικονομία υποφέρει από μια αδύναμη Δημόσια Διοίκηση ένα αργό σύστημα δικαιοσύνης χαμηλές αποταμιεύσεις, υψηλή κατανάλωση και αδύναμο τομέα εξαγωγών. Η παρατεταμένη λιτότητα έχει αφήσει βαριά κληρονομιά από την άποψη της φτώχειας της κοινωνικής ευπάθειας με αποδυναμωμένη παραγωγική ικανότητα. Από την άλλη τα δίδυμα ελλείμματα έχουν εξαλειφτεί με μια σειρά διαρθρωτικών μέτρων, οι εξαγωγές έχουν αυξηθεί και η Διοικητική ικανότητα έχει σχετικά βελτιωθεί.(Παγουλάτος, 2018)

Τα αποτελέσματα των μνημονίων αντανακλώνται στην πραγματική οικονομία αλλά και στην ευμάρεια του κοινωνικού συνόλου, των ανθρώπων που βίωσαν την κρίση με απίστευτες οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες. Η βελτίωση της παραγωγικότητας, η επιστροφή των νέων από το εξωτερικό, η εξάλειψη της φτώχειας και η ισχυρή Δημόσια Διοίκηση είναι πρωταρχικοί στόχοι για όλα τα Ευρωπαϊκά κράτη και ιδιαίτερα για την Ελλάδα που βίωσε την πιο σκληρή κρίση όλα αυτά τα χρόνια.

Οι θεσμοί του κράτους πρέπει να είναι ισχυροί, ανεξάρτητοι και απαλλαγμένοι από παραδοσιακές παθογένειες που έπληξαν την χώρα. Τα κόμματα και οι πολιτικοί, που επέδειξαν πρωτοφανή απουσία ενότητας, σε αυτήν την δύσκολη περίοδο της Ελλάδας, χρειάζεται να αποτινάξουν παλιές πρακτικές και οι πολίτες να γίνουν αρωγοί σε μια προσπάθεια ανόρθωσης της χώρας όπως αρμόζει σε μια δημοκρατική Ευρωπαϊκή χώρα. «Μία κρίση και μάλιστα τόσο βαθιά, όπως η ελληνική, συνήθως αποτελεί αιτία περισυλλογής στα έθνη».(Μαραβέγιας,2019)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αντιπροσωπεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην Ελλάδα, 2013 *Ερωτήσεις και απαντήσεις σχετικά με το μνημόνιο* στο <https://ec.europa.eu/greece/>

Π. Λιαργκόβας-Χ. Παπαγεωργίου, 2018 *Το Ευρωπαϊκό Φαινόμενο* εκδ. Τζιόλα σελ. 634

Μαραβέγιας, 2019 *Μια χώρα σε αμηχανία* από συνέντευξη στο https://www.real.gr/politiki/arthro/mia_xora_se_amixania-551876/

Παγουλάτος, 2018 *Greece after bailouts Assessment of a qualified failure* GreeSE Discussion Paper 130/2018 in the Hellenic Observatory Series of the European Institute, LSE.

Παπαστάθης, 2012 στο <https://www.tovima.gr/2012/05/01/finance/i-lista-me-ta-epwdyna-metra-toy-ioynioy/>

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

André Sapir et al, 2016 *The Troika and financial assistance in the euro area: successes and failures*-European Parliament

Belkin et al, 2011 *Greece's Debt Crisis: Overview, Policy Responses, and Implications* CRS Report for Congress Prepared for Members and Committees of Congress

Blyth, Mark (2013), *Austerity: The History of a Dangerous Idea*, Oxford University Press

D. Acemoglu-J. Robinson, 2012 *Γιατί τα έθνη αποτυγχάνουν* εκδ. Λιβάνη

Declan Dineen, Julie Kennedy and Donal Palcic, 2012 *Ireland – From Good example to major Warning*- The North-South Institute

D. Acemoglu-J. Robinson, 2012 *Γιατί τα έθνη αποτυγχάνουν* εκδ. Λιβάνη

Dermatis Z., Konstantinopoulou A., Lazakidou A. and Anastasiou A. (2019) 'The Sense of Quality of Life Among the Elderly in the Open Protection Centers of the Elderly (KAPI) During the Economic Crisis', *Applied Economics and Finance*, Vol 6 (4), 11-17

European Commission, 2011

European Commission, 2015

Honohan Parker, 2010 *The Irish Banking Crisis Regulatory and Financial Stability Policy 2003-2008 A Report to the Minister for Finance by the Governor of the Central Bank*

IEO 2016 , *THE IMF AND THE CRISES IN GREECE, IRELAND, AND PORTUGAL: An evaluation by the Independent Evaluation office*

Gikas A. Hardouvelis & Ioannis Gkionis, 2016 *A Decade Long Economic Crisis: Cyprus versus Greece* Cyprus Economic Policy Review

GSEE Institute of Labor - INE GSEE (2014). *The Greek economy and employment*. Athens: Self-publishing Annual Report 2014

Lyons, 2015 *Η περίπτωση της Ιρλανδίας: Πόσο επιτυχημένο είναι το success story του Βορρά;* συνέντευξη στο HaffPost Greece

Michele Chang et al, 2019 *The Political Economy of Adjustment Throughout and Beyond the Eurozone Crisis* Routledge Taylor & Francis Group LONDON AND NEW YORK

Michele Chang, Federico Steinberg and Francisco Torres, 2019 στο "The political economy of adjustment" (M.Chang et al, 2019)

Mody & Sandri, 2012 *The Eurozone Crisis : How Banks and Sovereigns Came to Be Joined At the Hip* IMF working studies

OECD, 2015 *Going for Growth ten years after: Taking a longer perspective*. Chapter 4 p.103-135

Monggeli, 2008 *European economic and monetary integration and the optimum currency area theory* economic paper in europa.eu

Reis, Ricardo (2013), *The Portuguese slump and crash and the euro crisis*, Brookings Papers on Economic Activity

R.Marimon & T.Cooley, 2018, *The EMU after the Eurocrises: Insights from a new book-Findings and proposals from the Horizon 2020* Vox.eu.org

Richard Baldwin and Francesco Giavazzi, 2015 *The Eurozone Crisis A Consensus View of the Causes and a Few Possible Remedies* A VoxEU.org eBook

Rouse, 2011 Memorandum of understanding whatIs.com

Stephen Cecchetti, Kim Schoenholtz 29 August 2017 *The financial crisis, ten years on* VOX eu.org

Susanne Lütz, Sven Hilgers and Sebastian Schneider, 2019 *When the numbers don't add up Bureaucratic culture and conflicts in EU-IMF programs* in Michele Chang et al, 2019 *The Political Economy of Adjustment Throughout and Beyond the Eurozone Crisis*

Tagaris, 2013 *Cyprus details heavy losses for major bank customers* REUTERS

Tugwell & Chrepa, 2012 *Cyprus, Troika Agree Bailout Terms, ECB Demetriades Says* at Bloomberg.com

ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

www.esm.europa.eu/assistance/ireland

www.esm.europa.eu/assistance/cyprus

www.esm.europa.eu/assistance/portugal

www.esm.europa.eu/assistance/spain

www.esm.europa.eu/assistance/greece

<https://m.naftemporiki.gr/story/1459285/sto-63-i-anergia-stin-portogalia>

<https://gr.euronews.com/2019/01/30/ispania-sto-xamhlotero-epipedo-twn-teleutaiwn-deka-etwn-h-anergia>

<http://www.statistics.gr/>

<https://www.oecd.org>

<https://ec.europa.eu/eurostat>

www.eca.europa.eu

<https://www.fortunegreece.com/article/i-evropaikes-ikonomies-pou-vrethikan-se-programmata-diasosis-ke-anekampsan/>

<http://www.protothema.gr/politics/article/500479/varoufakis-tapeinotiko-kai-mi-viosimo-to-3o-mnimonio/>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας 1: Συνολικός δανεισμός από τις τράπεζες των χωρών του πυρήνα προς τις περιφερειακές (δισ ευρώ)

Πίνακας 2: Έλλειμμα προϋπολογισμού 2001-2010(% ΑΕΠ)

Πίνακας 3: Χρονολογίες εισόδου εξόδου μνημονιακών χωρών

Πίνακας 4: Οικονομικοί δείκτες 2008-2017

Σχήμα 1: Δημόσιο Χρέος/ΑΕΠ

Διάγραμμα 1: *Εισαγωγές-Εξαγωγές περιόδου 2000-2010*

Διάγραμμα 2: *Δημόσιο χρέος μνημονιακών χωρών (2001-2017)*

Διάγραμμα 3: *Έλλειμμα-Πλεόνασμα προϋπολογισμού κυβέρνησης(σε ποσοστό ΑΕΠ) 2002-2017*

Διάγραμμα 4:*Ποσοστά ανεργίας μνημονιακών χωρών*

Διάγραμμα 5: *Κατάταξη χωρών με βάση την εφαρμογή των προβλεπόμενων από τα μνημόνια μεταρρυθμίσεων*

Διάγραμμα 6: *Κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού 2008-2017*

Διάγραμμα 7: *Κίνδυνος φτώχειας με βάση το 2008 από 2008-2017*